

JUGOSLOVANSKA IDEJA PRI SLOVENCIH V DOBI NARODNOOSVOBODILNEGA BOJA DO DRUGEGA ZASEDANJA AVNOJ

France Škerl*

UDC 323.13(-86)(497.12)"1941/1943"

France ŠKERL, scientific consultant, retired, 61000 Ljubljana, Yu: YUGOSLAV IDEAS AMONG THE SLOVENES IN THE PERIOD OF THE NATIONAL LIBERATION WAR UNTIL THE IInd SESSION OF THE ANTIFASCIST COUNCIL OF THE NATIONAL LIBERATION OF YUGOSLAVIA (AVNOJ).

The author discusses the strengthening of the Yugoslav idea in Slovenia at a time when it seemed that all thoughts of a federation formed with the other Yugoslav nations had disappeared for ever from the consciousness of the Slovenes and when all the efforts were directed towards liberation and revolution.

V razpravi z navedenim naslovom želim pokazati, kako je rasla in se krepila jugoslovanska ideja pri Slovencih po aprilski katastrofi jugoslovanske države, kako se je kazala in uveljavljala težnje po oblikovanju nove državne skupnosti jugoslovanskih narodov in kako so naposled te težnje zmagale. Razprava je razdeljena v štiri dele, ki kažejo štiri razvojne stopnje v rasti nove Jugoslavije pri Slovencih. Prva doba obsega čas od zloma v aprilski vojni do jeseni 1941, ko v razvoj vidneje poseže slovenska kontrarevolucija s prodorom političnega mihailovičevstva v Slovenijo. Druga doba obsega leto 1942 do ustanovitve protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije v Bihaću. Razvijala se je v znamenju kontrarevolucionarne ofenzive in odbijanja Osvobodilne fronte, češ da je proti Jugoslaviji. Tretja doba obsega leto 1943 do kapitulacije Italije. Razvijala se je v znamenju vse večjega poudarjanja nove Jugoslavije pri Slovencih, ki bo zgrajena na drugačnih temeljih kakor stara. Četrta doba obsega čas od kapitulacije Italije do drugega zasedanja protifašističnega sveta narodne osvoboditve (AVNOJ) v Jajcu, ko so njegovi sklepi pomenili ustanovitev nove Jugoslavije kot rezultat naporov v osvobodilnem boju združenih jugoslovanskih narodov.

I.

Ko je jugoslovansko ljudstvo v znanih demonstracijah 27. marca 1941 zavrnilo pristop Cvetkovičeve vlade k silam osi, je Hitler sklenil, da bo takoj obračunal z Jugoslavijo ter jo „razbil vojaško in kot politično tvorbo“. Njegovi zavezniki so začeli

* Dr. France Škerl, Ljubljana, Rožna dolina C. VIII/16.

takoj izvajati načrte za vojno proti Jugoslaviji. V 11 dneh je bil odpor jugoslovanske vojske zlomljen. Pokazalo se je, da so razen silne premoči Nemčije in njenih zaveznic vplivale na poraz tudi nezdrave razmere v Jugoslaviji sami. Pri tem moramo misliti predvsem na neurejene socialne razmere in nerešene narodnostne probleme. Zato so mnogi elementi podprli Hitlerja pri njegovih razbijaških načrtih ali pa so po zlomu skušali izkoristiti razmere v svoje posebne namene. Posledice Hitlerjevega napada na Jugoslavijo so zato bile neizmerne. Država je bila razbita, njeni deli pa izročeni sosedom ali pa so nastale tvorbe, ki naj bi bile absolutno orodje fašistično nacistične politike na Balkanu. Za skupnost jugoslovanskih narodov so nastopili črni dnevi.

Kako so Slovenci doživljali zlom jugoslovanske države?

„Doživeli smo katastrofo, hujšo ko kdaj koli v svoji zgodovini, polni nacionalnih nesreč. Med narodi Jugoslavije so zagospodovali nemški, italijanski, madžarski in bolgarski imperialisti. Slovenski narod in njegovo zemljo so razkosali in si razdelili nemški, italijanski in madžarski osvajalci.“

In kdo je kriv? Slovenski poročevalec, ki je to napisal, je odgovoril, da imperializem v najrazličnejših oblikah. Toda „V teh najtežjih trenutkih izpovedujemo, da je naša vera v našo osvoboditev globlja in močnejša ko kdaj koli prej“.

„Grobarjem nemškega in italijanskega imperializma, grobarjem imperializma sploh se morajo pridružiti in se pridružujejo vse politične sile slovenskega naroda. Naš glas, naša vera v osvobojenje in združitev slovenskega naroda, v slogo in enotnost, osvoboditev in popolno samoodločbo vseh zaslužjenih narodov Jugoslavije in Balkana bosta šla od ust do ust. Naše delo za socialno in nacionalno osvoboditev, za vse trenutne in končne zahteve slovenskega delavca, kmeta, intelektualca se bo razpredalo od človeka do človeka, od tovarne do tovarne, od vasi do vasi.

Naša vera v našo končno zmago je „neomajna!“¹

Besede Slovenskega poročevalca so imele dvojni pomen. Na eni strani so jedrnato in odkrito označile položaj, ki je nastal kot posledica poraza in zloma Jugoslavije, na drugi strani so pa hotele olajšati in ozdraviti ljudi pesimizma in obupa, v katerega so zapadli zaradi katastrofe države. Hkrati so opozorile na nujnost nove akcije, na njen smisel in cilj, ki naj ga uspeh akcije prinese.

Posledice aprilskega zloma niso bile samo v razdelitvi Jugoslavije na dele, ki so jih hoteli imeti napadavci, temveč je razpad države mnogim zasejal kali nevere v idejo državne skupnosti jugoslovanskih narodov, drugi so pa zlom direktno izkoristili za uveljavitev svojih posebnih ciljev. Omenimo naj ravnanje hrvatskih ustašev, ki so ob zlomu Jugoslavije formirali svojo Nezavisno državo Hrvatsko, v Sloveniji pa Natlačenov krog, ki je hotel ob prekinitvi zvez z osrednjo vlado ustanoviti samostojno slovensko državo, ki jo je najprej hotel povezati z Nemčijo, nato pa z Italijo, kar pa mu ni uspelo ne pri prvih ne pri drugih. Praktični primeri novih „državnih“ tvorb na jugoslovanskem ozemlju po zlomu Jugoslavije so pokazali, da je ideja državne skupnosti jugoslovanskih narodov doživela strahotne udarce. Poudariti pa moramo še enkrat, da vzroki za to niso bili samo v silni vojaški premoči napadavcev na Jugoslavijo, temveč tudi in predvsem v dvajsetletnem razvoju stare karadjordjevičevske Jugoslavije, ker je protiljudska politika njenih predvojnih režimov bila nesposobna, da bi se lotila reševanja socialnih in nacionalnih problemov. Zato moramo pritrditi Borisu Zihlerlu, ki je zapisal, ko je

1. Slovenski poročevalec, maj 1941, št. 1, ponatis, Ljubljana 1951, izd. SKZ, str. 45–46, Cit. SPor...

ocenjeval aprilsko katastrofo leta 1941, da ta katastrofa ni pomenila samo vojaškega poraza, temveč mnogo več, „pomenila je najglobljo krizo politike, ki jo je vodil vladajoči razred stare Jugoslavije, polom te politike“².

Toda pričakovati je bilo, da bodo v novem položaju znova oživele težnje po državni skupnosti jugoslovanskih narodov. Ljudje, ki so že pred vojno opozarjali na grehe protiljudskih režimov, so po zlomu odkrito povedali, da je bil polom neizbežen. Zaradi nečloveškega postopanja okupatorjev in njihovih nasilij so narodi Jugoslavije znova vstali na boj proti njim in se začeli zgrinjati okoli ljudi in front, za katere je dala pobudo komunistična partija. Iz skromnih začetkov je začel vedno bolj rasti odpor proti okupatorjem, dokler se ni razvil v mogočno reko znova vstalih jugoslovanskih narodov. Vzporedno z njim se je krepila misel o novi državni skupnosti, ki naj bi resnično ustrezala ljudskim težnjam vseh njenih narodov.

Posledice zloma stare jugoslovanske države so bile strahotne. Država je razpadla na take ali drugačne med seboj ločene dele, med katerimi so zveze prenehale. Tudi politične organizacije so razpadle na ustrezne samostojne dele. Komunistična partija je bila pravzaprav edina organizacija, ki se ni razdelila na posamezne samostojne dele, temveč je ostala in s svojo organizacijsko enotnostjo manifestirala svoj odpor proti nasilnemu razkosanju Jugoslavije. Ko je svoje ljudi pozivala na borbena enotnost in jih še v času pred oboroženo akcijo proti okupatorjem pripravljala na ta čas, je prikazovala zlom Jugoslavije kot nesrečo za jugoslovanske narode. V prvomajskem letaku 1941 je centralni komite KPJ zato zapisal:

„Delovno ljudstvo mest in vasi Jugoslavije slavi letos svoj veliki praznik dela v znamenju strašne tragedije, ki je doletela narode Jugoslavije. Imperialistični razbojniki so razkosali našo zemljo in zaslužnili narode Jugoslavije. Nad delavskim razredom se je razbesnel najgrozovitejši teror. . . .

Delavci, kmetje, meščani – vsi rodoljubni elementi!

Podajte si roke! V teh usodnih dneh morate združiti vse svoje sile v boju za svoj obstoj. Vaš obstoj in vaše nacionalne pridobitve ogrožajo vaši stoletni sovragi. Radi bi vas zbrisali s površja zemlje, vas raznarodili, vam odvzeli pravico do nacionalnega in kulturnega življenja! V Sloveniji in Dalmaciji sovražniki odstranjujejo vsa vaša nacionalna obeležja. Bolj kot kdaj je v teh težkih urah potrebna narodna sloga. Ne klonite z duhom, vztrajajte v boju, v katerega vas kliče in katerega vodi avantgarda delavskega razreda – Komunistična partija Jugoslavije.“³

Partijski letak je izražal veliko prizadetost komunistov zaradi zloma Jugoslavije in zaradi posledic, ki so zadele njene narode. Klical je na slogo in pozval v boj vse komuniste, naj se bore za Jugoslavijo in ji pomagajo do novega življenja v korist vseh njenih narodov.

Toda tako je mislila komunistična partija. Tako so nedvomno mislili mnogi iskreni patrioti pri vseh jugoslovanskih narodih, ki kljub aprilski katastrofi niso izgubili vere v državno skupnost jugoslovanskih narodov. To so bili tisti, ki so znali razločevati med državno skupnostjo in grehi protiljudskih režimov. Katastrofa jih ni vrgla v obup. Toda vedeli so, da je njihova konkretna moč bila trenutno majhna ali celo nična. V perspektivi novega življenja so videli, da bo treba znova zbrati rodoljubne sile, jih organizirati in povezati, da bodo nekaj pomenile. Želeli so, da potreba nove državne skupnosti zraste

2. Boris Zihnerl, O nekaterih problemih borbe za novo Jugoslavijo, izd. CZ, Ljubljana 1948, str. 30.

3. Letak CK KPJ za 1. maj 1941, letak v arhivu CK ZKS.

organsko iz samih ljudskih teženj, ki naj s tem dokažejo, da bo nova državna skupnost jugoslovanskih narodov potreba in delo vseh. Praksa je pokazala, da je ta perspektiva bila realna in je sčasoma dala prave sadove.

Naša razprava naj pokaže, kako se je ideja nove jugoslovanske skupnosti krepila pri Slovencih in s kakimi težavami se je morala boriti. Ta proces je pokazal več stopenj razvoja. V njem so imeli svoj pomen tudi elementi, ki iz grehov predvojnih protiljudskih režimov niso hoteli napraviti potrebnih zaključkov.

Teško je reči, v kateri jugoslovanski pokrajini je bila mora aprilske katastrofe hujša, toda trenutna brezperspektivnost je bila v Sloveniji nedvomno izredna, zlasti je bila očitna pri ljudeh, ki so pozneje tvorili jedro kontrarevolucionarnih sil na Slovenskem. V to brezperspektivnost je ob koncu aprila 1941 posvetila luč partijskega letaka. Aprilski zlom Jugoslavije je označil za „najhujšo nesrečo, ki lahko zadene narod“. Hkrati je opozoril takoj na vzroke narodne nesreče. „Leta in leta so protiljudski režimi izvajali politiko brezobzirnega in krvavega nasilja nad delovnim ljudstvom, zatirali celo vrsto narodov in narodnih manjšin, hkrati pa so tujim plačanim agentom odpirali vrata v armado in državni aparat“. Opozoril je delavce in kmete, kako se nemški in italijanski okupatorji skušajo prilizniti kot prijatelji delavstva in kmetov, dejansko pa so tam na vladi prav taki finančni in bankirski mogotci kakor pri nas in povsod po kapitalističnem svetu.

Spričo takega položaja in da bi bil boj uspešnejši, je letak zaklical, da se mora slovensko ljudstvo združiti v skupno narodno fronto proti imperialističnim okupatorjem in zatiravcem. V ta skupni osvobodilni boj je letak pozval tudi vse primorske in koroške Slovence, pozval vse delovno ljudstvo, vse politične skupine in vse domoljubne posameznike. S tem je napovedal ustanovitev osvobodilne organizacije Osvobodilne fronte, do katere je dejansko v kratkem tudi prišlo, to je 26. aprila.⁴ Tej fronti je letak nakazal program, v katerem je na prvem mestu stal boj za zedinjeno Slovenijo, takoj nato pa v nekoliko manj jasni obliki tudi boj za novo Jugoslavijo, to je boj „za slogo in enotnost zaslužjenih narodov Jugoslavije in vseh balkanskih narodov, za bratsko skupnost svobodnih in enakopravnih narodov“ itd. Formula je bila široka, da bi prihajajočemu razvoju ne stavljala morebitnih ovir, toda ideja nove skupnosti jugoslovanskih narodov je bila nakazana. Na koncu se je posebej obrnil na komuniste kot na prvorce delovnega ljudstva in kot na ljudi, od katerih zavisi vse, ves bodoči razvoj usode naroda in države. „V vas so uprte oči vsega naroda. Zavedajte se velike odgovornosti in stojte trdno v prvih vrstah borbe slovenskih delavcev in kmetov, kujte močno osvobodilno fronto vsega slovenskega naroda ter vodite slovensko ljudstvo ter ves slovenski narod v odločilni borbi do zmage“.⁵

O programu, ki ga je začrtal aprilski letak centralnega komiteta Komunistične partije Slovenije, so vsekakor razpravljali na ustanovnem sestanku Osvobodilne fronte, čeprav podrobnejši sklepi niso znani in ne zapisani. Toda kasnejši razvoj na Slovenskem je bil posledenca ustanovnega sestanka Osvobodilne fronte. Zato moremo reči, da so razpravljali in sklepali o več točkah. Taka je bila nedvomno zedinjena Slovenija, socialna

4. Literatura o ustanovnem sestanku OF v razpravi France Škerl, Vloga in pomen Osvobodilne fronte slovenskega naroda, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1966, str. 151, pod op. 6.

5. Letak CK KPS v ponatisu Slovenskega poročevalca 1941, Ljubljana 1951, str. 263–267. Citirano: SPor . . . ponatis . . .

preobrazba slovenskega naroda in metoda boja za uresničenje postavljenih točk. Med temi je vsaj v določenih obrisih bila tudi točka nove Jugoslavije; kakor koli so si jo že predstavljali.

V naši razpravi se moramo za točko nove Jugoslavije nekoliko bolj pozanimati, ker je odnos do nje bil pravzaprav osnovna nit, ki jo hočemo na tem mestu prikazati v oblikah njenega izražanja od ustanovitve osvobodilne in borbene organizacije Osvobodilne fronte do njenega jasnega oblikovanja na drugem zasedanju AVNOJ v Jajcu. Na ustanovnem sestanku so razpravljali o več točkah, kakor smo slišali, in niso mogli tudi mimo Jugoslavije. Zanimivo je, da tedaj niso govorili o novi Jugoslaviji, kakor smo navajeni slišati te besede kasneje, vedno z določenim pojmovanjem, temveč je bilo zanimivo stališče do Jugoslavije sploh, to se pravi do skupnega življenja jugoslovanskih narodov v eni državi sploh. Spričo katastrofe, ki jo je doživela ta država v aprilski vojni, je bilo nujno, da so se zbrani zastopniki različnih skupin morali izreči tudi o novi združitvi jugoslovanskih narodov. Zanimivo je pri tem, da so njihovi nazori koreninili v načelnih spoznanjih in sklepih, do katerih so glede Jugoslavije kot skupnosti jugoslovanskih narodov prišli že pred aprilsko vojno, ne glede kako daleč nazaj so ta spoznanja segala.

Jože Rus, ki se je v imenu Sokolov udeležil ustanovnega sestanka Osvobodilne fronte (to je tedaj še Protiimperialistične fronte), je bil mnenja, da je Jugoslavija ne glede na svoje režime po svojem nastanku bila rezultat dogajanja za uveljavljanje načela samoodločbe narodov. To načelo je bilo silno važno tudi kasneje pri razgovorih Sokolov z zastopniki Komunistične partije Slovenije. Bilo je odločilno za medsebojno približevanje. Sokoli so namreč veliko dali na to, da je bilo načelo samoodločbe narodov s pravico do odcepitve priznано v sovjetski ustavi leta 1936. Pri kasnejših razgovorih z Borisom Kidričem sta se glede pomena in veljave tega načela oba s Kidričem ujemala. To načelo je dalo podlago za tesno medsebojno sodelovanje, kasneje pa osnovo za samo ustanovitev Osvobodilne fronte. To načelo je vključevalo popolno demokracijo in enakopravnost vseh.⁶

Josip Vidmar je samostojno odločanje Slovencev za Jugoslavijo izrazil s spomini na predvojno zasedanje PEN kluba na Bledu, ko so Slovenci pojasnili svoje stališče književniku Andriću. Izjavili so mu, da hočejo doseči kulturno in politično avtonomnost, potem pa se bodo samostojno, to je svobodno odločili za Jugoslavijo.⁷

Zelo konkretni in načelno jasni so bili pred vojno v odnosu do Jugoslavije komunisti. V manifestu ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije aprila 1937 so zapisali: Prihodnost slovenskega naroda in njegov narodni obstoj bosta zagotovljena le v svobodni zvezi bratskih narodov Jugoslavije⁸. Razume se, da je tako stališče v dobi NOB bistveno vplivalo na njeno usmerjanje narodnega in v perspektivi tudi socialnega razvoja.

Glede same Jugoslavije je zelo nazorna resolucija pete konference KPJ, ki je bila na periferiji Zagreba v Dubravi v dneh od 19. do 23. oktobra 1940. V njej je med glavnimi nalogami sprejela ne samo točko, da se bo KPJ borila proti vključitvi Jugoslavije v ta ali drugi imperialistični blok, temveč tudi nalogo, da se bo borila za nacionalno enakopravnost vseh narodov Jugoslavije in za pravice narodnih manjšin, prav tako pa tudi

6. Jože Rus, ustni vir.

7. Josip Vidmar, ustni vir.

8. Delo, Glasilo CK KPS, XVII/1948, št. 1, str. 72.

proti vsem tistim, ki bi hoteli razbiti Jugoslavijo in uresničiti svoje osvajalne cilje⁹. Te misli je v glavnem povzel tudi letak CK KPJ, ki je bil izdan nekaj tednov pred nemškimi napadom na Jugoslavijo, v Sloveniji pa je bil razširjen v slovenskem prevodu¹⁰.

Spričo navedenih stališč, ki kažejo že pred vojno odnos nekaterih skupin do Jugoslavije kot skupnosti jugoslovanskih narodov, je jasno, da tudi na ustanovnem sestanku Osvobodilne fronte stališča udeleženi zastopnikov do Jugoslavije kot države, kot skupne domovine njenih narodov, ni moglo biti problematično. Čeprav se udeleženci ustanovnega sestanka različno spominjajo razpravljanja o Jugoslaviji na samem sestanku, pa ga vendar potrjujejo, ker se zavedajo, da v trenutku katastrofe države niso mogli popolnoma mimo nje. Morali so jo dejansko vključiti v svoj program.

„Stališče do Jugoslavije ni bilo odklonilno“, se spominja Tone Fajfar. „Zelo pomembna je bila Kidričeva razlaga, da je KPJ edina zmožna povezati jugoslovanske narode“. Zato je bilo na ustanovnem sestanku sprejeto stališče, da razdelitve Jugoslavije ne priznamo. Borili se bomo za obnovo Jugoslavije in seveda tudi za zedinjeno Slovenijo v okviru Jugoslavije. Da je bilo treba Jugoslavijo osvoboditi, je bilo vsem jasno, ni pa bilo govora o konkretni obliki Jugoslavije.“¹¹

„Na ustanovnem sestanku je bilo decidirano rečeno, da se razbitje Jugoslavije ne prizna, (kar je bilo pozneje upoštevano pri formulaciji 3. temeljne točke programa OF in pri Kidričevih razgovorih z mlado JNS). Bili smo soglasni, da se bomo borili za osvoboditev Slovenije in njeno formiranje kot samostojne enote v okviru Jugoslavije.“¹²

Po Jožetu Rusu naj bi boj, ki bi se razvil po ustanovnem sestanku, tekkel za Jugoslavijo kot tako, kakšna naj bi pa bila, se pa v začetku ni govorilo. Seveda naj bi bila republika, ker je v dneh aprilske vojne vse drugo propadlo. Rus se kakih posebnih razgovorov o Jugoslaviji na ustanovnem sestanku ne spominja. Kolikor pa jih je bilo, so bili po njegovem gotovo rezultat že pred aprilsko vojno dognanih stališč do Jugoslavije kot skupne države jugoslovanskih narodov.¹³

Podobno kakor Rus se tudi Boris Zihelr podrobnosti iz razprav o Jugoslaviji na ustanovnem sestanku ne spominja več. Nedvomno pa so razgovori, kolikor jih je bilo, tekli v istem duhu, kakršen je bil izražen o Jugoslaviji v letakih in zapisih tistega časa, prav tako pa tudi v duhu partijskih letakov pred vojno.¹⁴

Spomini udeležencev ustanovnega sestanka Osvobodilne fronte nam kažejo, da je Jugoslavija bila predmet razgovorov na sestanku in da je odnos do nje kot splošnega državnega okvira pri vseh udeležencih bil pozitiven. Mimo tega okvira je pa bolj ali manj ostala odprta oblika notranje strukture, čeprav so o njej nekateri imeli že tedaj jasnejše želje in tudi namene. Na to nas vsaj delno navaja uvodni članek v Slovenskem poročevalcu 22. junija 1941 z naslovom „Gesla našega osvobodilnega boja“, ki so nekoliko preoblikovane in skrajšane točke v aprilskem letaku CK KPS. Toda konkretnije ta cilj na zunaj res ni bil formuliran; očitno so udeleženci sodili, da mora ta cilj zrasti iz ljudskih teženj, da bo postal last vseh, ne da bi bil diktiran od zgoraj. V našem primeru je potrebno poudariti, da so za novo Jugoslavijo bili vsi udeleženci sestanka ne samo

9. Pregled zgodovine ZKJ, izd. Inštitut za poučevanje delavskega gibanja v Beogradu in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Ljubljana 1963, str. 224.

10. Dokumenti ljudske oblasti v Sloveniji, I, Ljubljana 1962, str. 7–11.

11. Tone Fajfar, ustni vir.

12. Josip Vidmar, ustni vir.

13. Jože Rus, ustni vir.

14. Boris Zihelr, ustni vir.

zastopniki KPS, čeprav je partija dala pobudo za ustanovni sestanek OF.¹⁵ Zato lahko rečemo, da se je ideja nove Jugoslavije razvijala pri Slovencih med vojno že od ustanovnega sestanka, ne glede kakšne oblike je postopoma izražala.

Pomembna točka o razpravljanju ustanovnega sestana Osvobodilne fronte je bila točka o oboroženem boju proti okupatorjem. Izzvala je živahno debato, ker so se vsi zavedali njene pomembnosti.¹⁶ Sprejeli so jo, toda ne še kot akcijsko geslo, sprejeli pa so geslo za zbiranje orožja. Akcijsko geslo pa je točka postala, ko je Hitlerjeva Nemčija napadla Sovjetsko zvezo. Takrat se je začel širiti oboroženi boj z okupatorjem. Začel pa se ni samo v Sloveniji, temveč na vsem ozemlju Jugoslavije, razen tam, kjer pogoji za partizanski način boja niso bili ugodni ali pa ni bilo primernega jedra. Torej lahko napravimo sklep, da je bila točka o oboroženem boju z okupatorji izraz skupne borbene volje vseh jugoslovanskih narodov, katerih cilj je bila ustanovitev nove skupne države jugoslovanskih narodov. Točka o oboroženem boju je bila sočasno izraz revolucionarne usmerjenosti sile, ki je dala zanjjo pobudo in z njo odprla novo dobo v razvoju jugoslovanskih narodov. Ker pa se je oboroženi boj mogel v takratnih okoliščinah razvijati samo v obliki partizanskega boja, so njegovi začetki bili skromni, tako da jih na drugem družbenem polu stoječi akterji niso imeli za posebno nevarne. Obsojali so jih mnogokrat kot neprimerno draženje silnih okupatorskih sil. Toda po nekaj mesecih je razvoj partizanskega boja odkril, da more biti pravzaprav edina sila, ki lahko na določen način kljubuje tudi močnejšemu in bolj oboroženemu sovražniku.

Ko se je po Hitlerjevem napadu na Sovjetsko zvezo začel razvijati oboroženi boj in z njim vstaja jugoslovanskih narodov, se je boj začel polagoma sproščati tudi na Slovenskem, vendar z določeno razliko v primeri z drugimi jugoslovanskimi pokrajinami. Medtem ko so se v nekaterih južnih pokrajinah Jugoslavije začele zelo hitro razvijati vojaške akcije, zlasti v Srbiji in Črni gori, kjer so imeli daljše vojaške tradicije, je pa v Sloveniji, kjer teh tradicij ni bilo, bil ta tok počasnejši, ker so težišče postavili na politične priprave, to je na zbiranje skupin, ki so se potem vključile v Osvobodilno fronto. S tem da so vojaškemu toku razvoja ustvarili primerni politični temelj, ki je bil edinstven v Jugoslaviji, so na Slovenskem ustvarili položaj, ki je bil krepka opora vsemu razvoju v naslednjih letih. Boris Kidrič ga je označil kot množično politično zaledje partizanskega gibanja v Sloveniji.¹⁷ Vrednost partijske pobude za razmah osvobodilnega boja ni bila zato nič manjša kakor v drugih predelih Jugoslavije. Zato je tudi za Slovenijo resnično veljal stavek, ki ga je napisal centralni komite KPS v letaku z dne 25. julija 1941, ko se je oboroženi boj začel kazati v večjem obsegu: „Komunistična partija Jugoslavije organizira in vodi partizanske borbe v Srbiji, Črni gori, Bosni in Hercegovini, v Vojvodini, Hrvatski in Dalmaciji ter v Sloveniji. Organizira in vodi partizanske borbe, ker smatra, da je to dolžna svojemu ljudstvu“.¹⁸

Zanimivo dejstvo na Slovenskem je leta 1941 bilo, da je Slovenski poročevalec posvečal veliko pozornost vojaškim dejanjem v južnih pokrajinah Jugoslavije. Zelo rad je poročal o njih, seveda če je dobil poročila o njih. Stavljaj jih je Slovincem za zgled, ob

15. V osebnih razgovorih z raznimi ljudmi, sem večkrat videl, da nekateri različno razlagajo besedo pobudo. Tu naj pojasnim, da sam razlagam to besedo kot povabilo na sestanek, ne pa kot poziv.

16. France Škerl, *Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja*, *Zgodovinski časopis* 1951, str. 30–31.

17. Boris Kidrič, *Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji*, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 1960, št. 1, str. 16.

18. Letak CK KPJ z dne 25. VII. 1941 v NUK.

njih pa pozival Slovence, naj stopnjujejo odpor. „Naši zaslužjeni bratje v Srbiji, Črni gori in Hercegovini so že pričeli z borbo. Tudi slovenski narod prehaja v dejanski odpor proti zatiralcem.“¹⁹ „Slovenci imamo dolžnost, da svoj odpor – stopnjujemo! Bratom na jugu je treba pomagati!“²⁰ V proglasu za oboroženi odpor je Slovenski poročevalec zapisal: „Naši bratje na jugu, ki se borijo v bližini Karlovca, so nam pokazali pot!“²¹ Skratka, kadarkoli je Slovenski poročevalec dobil kako poročilo o vojaških akcijah v južnih predelih države, je z njimi seznanil Slovence in jih pozival, naj ob njih tudi sami razvijajo svoj odpor. Rad jim je pokazal na politično in moralno vrednost samostojnega boja z okupatorji. „Resnična svoboda ni vrednota, ki bi jo bilo mogoče dobiti v dar“, je zapisal 2. avgusta 1941. Vsak narod si jo mora pač priboriti sam!

Rekli smo, da je oboroženi boj bil izraz skupne borbene volje vseh jugoslovanskih narodov. V tem boju so sodelovali tudi Slovenci. Zato moremo reči, da so poročila o boju z okupatorji v južnem delu države bila manifestacija povezanosti Slovencev z drugimi narodi Jugoslavije v skupnem boju za iste cilje. Nedvomno so jih bravci tako razumeli, čeprav Jugoslavija z besedo ni bila navedena.

Rekli smo, da so ob zlomu in po zlomu Jugoslavije bili med Jugoslovani tudi taki, ki so izgubili vero v Jugoslavijo. Mnogi pa so jo sploh zavrgli. Toda kmahu po zlomu so se pojavili tudi taki, ki so si postavljali vprašanje, kakšna naj bo bodoča Jugoslavija, ali še jasneje, kakšna naj bi ne bila. Ko je osvobodilni boj začel zajemati jugoslovanske narode v vedno širšem obsegu, so se pojavili omahljivci, ki so začeli sejati seme nezaupanja do boja, ki se je začel širiti. Ko je letak centralnega komiteta KPJ z dne 25. julija zagovarjal vedno širši razmah partizanskega boja v razkosani Jugoslaviji, je opozoril na te slabiče.

„Srbi, Hrvati, Črnogorci, Slovenci, Makedonci in drugi, napočil je čas, da se osvobodite neznosnega in osovraženega fašističnega suženjstva. Ne oklevajte niti minute. Zdaj je pravi trenutek za obračun s sovražniki, ki uničujejo vaše nacionalne pridobitve, ropajo vaše imetje, sejejo med vas bratomorno vojno, fizično iztrebljajo vaše najboljše sinove, ki se odločno bore za osvoboditev naroda. Ne verjemite tistim, ki pravijo: Zdaj še ni čas, kajti skozi usta teh strahopetcev ali navadnih izdajalcev vam govore okupatorji! Vedite, da more in mora biti vaša osvoboditev izvojevana z vašimi lastnimi silami. Tako so delali vaši dedje in pradedje, ki so vedno s svojimi lastnimi silami branili svojo rodno grudo in svoj obstanek. Naj starih tradicij naših narodov ne zatemni strahopetnost. Dvignite se vsi kot en mož v odločilni boj s fašističnimi razbojniki in njihovimi domačimi hlapci, ki kot verni psi za skledo leče služijo okupatorjem . . .“²²

Ljudje omahovanja, kakor jih je naslikal letak CK KPJ, niso bili proti Jugoslaviji in njeni obnovi, bili pa so proti Jugoslaviji, ki bi v bistvenih potezah ne ustrezala interesom njenih predvojnih režimov. Letak CK KPJ je govoril o njih bolj s splošnega vidika; ne da bi se dotikal konkretnih skupin in značaja njihovih nastopov. Na Slovenskem se je primer iz takega okvira pokazal, ko se je „mlada JNS“ pogajala za vstop v Osvobodilno fronto. V pogajanja pa se je spustila, ker ni odobraval politike starih v JNS in njihovih kapitulantskih odnosov do okupatorjev. Ko se je spustila v pogajanja z Osvobodilno fronto, je Osvobodilni fronti očitala, da ni jugoslovanska, ker je razglasila pravico slovenskega in drugih jugoslovanskih narodov do samoodločbe, kakor da bi bilo samo

19. SPor 2. VIII. 1941. št. 10, ponatis str. 91.

20. SPor 9. VIII. 1941. št. 11, ponatis str. 95.

21. SPor 1. XI. 1941. št. 23, ponatis str. 171.

22. Letak CK KPS z dne 25. VII. 1941, NUK.

tako mogoče skóvati resnično bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov.²³ Razgovorov in debat z „mlado JNS“ je bilo veliko. Uspeli so toliko, da je „mlada JNS“ sprejela točko oboroženega boja proti okupatorju in obljubila vstopiti v OF. Toda nazori so se razhajali glede mednarodne kontinuitete Jugoslavije, predvsem pa v vprašanju o kralju oziroma monarhiji in priznanju jugoslovanske begunske vlade v Londonu. V teh točkah ni prišlo do soglasja in sodelovanja z Osvobodilno fronto. Pokazalo se je, da se „mlada JNS“ ni mogla ločiti od svojega koncepta stare Jugoslavije. V ozadju njene logike je bilo seveda razredno gledanje na tedanje procese. Če bi ji Osvobodilna fronta priznala njeno stališče, je sodila „mlada JNS“, da bi ostala odprta možnost restavracije stare oblasti v Jugoslaviji po zmagi zaveznikov. Če bi pa morala ona priznati frontne teze v celoti, bi pa bila s tem dana možnost za revolucionarne konsekvence, ki se jih je bala in zato naposled odklonila vstop v Osvobodilno fronto. Tako ocenjevanje „mlade JNS“ je Boris Kidrič na povojnem kongresu OF obsodil z zelo ostrimi besedami: „Bilo je jasno, da so mislili samo na ohranitev protiljudskih postojank, protiljudskih oblastnikov . . . zato raje s hudičem, raje z najhujšimi sovražniki naših narodov in jugoslovanske svobode, raje z okupatorjem kakor pa v osvobodilno borbo, ki naj Jugoslavijo osvobodi in zgradi na boljših, na novih temeljih.“²⁴

Ostre Kidričeve besede so dokazovale, da je v njem ostal spomin na trda pogajanja z „mlado JNS“. Vedel je, da je „mlada JNS“ odklonila vstop v Osvobodilno fronto samo zato, ker je narodnoosvobodilni boj vodila komunistična partija. Toda „mladi JNS“ se ni posrečilo zadržati razvoja osvobodilnega boja. Pač pa je sama sebi v trenutku, ko je odrekla vstop v Osvobodilno fronto, uravnala pot v smeri kontrarevolucije na Slovenskem.

V pogajanjih z „mlado JNS“ je Osvobodilna fronta v načelu potrdila kontinuiteto Jugoslavije kot države, kot skupnega doma vseh jugoslovanskih narodov, ni pa privolila na osnovo starega režima. Zato lahko rečemo, da je razpravljanje Osvobodilne fronte z „mlado JNS“ bilo značilno po tem, da sta se v perspektivi prihodnjega razvoja pokazali dve Jugoslaviji: ali Jugoslavija po interesih predvojnih režimov, ali pa nova Jugoslavija, ki bo postavljena in zidana na takih političnih in družbenih temeljih, ki bodo drugačni od temeljev stare Jugoslavije. Ti temelji niso bili takrat docela jasni posebno širokemu krogu Jugoslovanov. Čas naj bi jih odkrival postopoma, da bi jih množice sprejele in potrdile, ko bi prišel čas za to. Zato so v vodstvu osvobodilnega gibanja bili v izjavah o njih previdni in počasni. Kolikor so se zamisli kdaj pokazale, so bile izrečene zelo načelno.

Važen korak v oblikovanju stališča Osvobodilne fronte do Jugoslavije je bilo ravno razpravljanje z „mlado JNS“. Stališče „mlade JNS“ je namreč vplivalo, da je vodstvo Osvobodilne fronte obrnilo posebno pozornost na formulacijo stališča do Jugoslavije. Fronta je odklanjala tako stališče tistih, ki so zaradi slabih izkušenj v stari Jugoslaviji zavzeli sovražno stališče do povezanosti z ostalimi južnoslovanskimi narodi. Zavračala pa je tudi stališča „jugoslovenarjev“, ki so zagovarjali načelo troedinega jugoslovanskega naroda, to je načelo, pod katerim se je ves čas stare Jugoslavije skrival protinarodni velesrbski imperializem. Vodstvo osvobodilnega gibanja se je v tem vprašanju postavilo na stališče samoodločbe slehernega naroda. Seveda pri oblikovanju stališč do „mlade JNS“ ni šlo samo zanjo, temveč avtomatično za vse druge politične skupine, ki so enako ali podobno mislile kakor „mlada JNS“.

23. France Škerl, Prispevki k zgodovini razvoja nasprotnikov OF v letu 1941, Zgodovinski časopis 1967, str. 145.

24. ibidem, str. 145.

Ko je vodstvo Osvobodilne fronte oblikovalo temeljne točke programa Osvobodilne fronte, ki so sicer rasle postopoma, je pri 3. točki izoblikovalo stališče do Jugoslavije. „Stoječ na stališču naravne in usodne skupnosti jugoslovanskih narodov ne priznava Osvobodilna fronta razkosanja Jugoslavije in deluje z vsemi silami za slogo in enotnost njenih narodov“. S takim stališčem je vodstvo taktno odgovorilo vsem, ki se Jugoslaviji niso bili pripravljene odpovedati, na drugi strani si je pa ohranilo svobodo delovanja za Jugoslavijo novega tipa. Kakor kaže 3. točka programa OF, se je vodstvo zavedalo naravne in usodne skupnosti južnoslovanskih narodov in zato razkosanja Jugoslavije ni hotelo priznati. Toda praktično je tedaj moralo računati s trenutno danim dejstvom. Zato pa se je odločilo boriti se za ohranitev Jugoslavije, toda ne v stari protiljudski obliki, temveč na načelu federativno urejene države²⁵, kakor je pokazal poznejši čas.

Oblikovanje tretje točke programa OF je bilo sicer sad razpravljanja z „mlado JNS“, toda belega dne ni dočakalo takoj, moralo je počakati še nekaj mesecev. Prvi jasni in vsem vidni kamen za novo Jugoslavijo zato ni bila 3. točka, temveč sklep vrhovnega plenuma OF na seji 16. septembra 1941. Vodstvo osvobodilnega gibanja je namreč novo jugoslovansko skupnost gradilo organsko, kamen za kamnom. Prvi kamen je bila že sama komunistična partija, ki je po zlomu in razkosanju Jugoslavije bila edina organizirana sila, ki je povezovala vse jugoslovanske pokrajine med seboj. Drugi kamen je bil oboroženi boj, ki je povezoval vse jugoslovanske narode v novo borbeno skupnost ne glede na demarkacijske in državne meje med njimi. V Sloveniji posebej je pa prvi javni in vidni kamen za novo Jugoslavijo položil sklep vrhovnega plenuma OF na prej imenovani seji, ko je pri dveh sklepih oblikoval svoje stališče do nove Jugoslavije. Pri prvem sklepu, ki je govoril o konstituiranju vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte v slovenski narodni osvobodilni odbor, je na koncu 3. točke sprejel, da slovenski narodnoosvobodilni odbor „uresničujoč slogo in enotnost narodov Jugoslavije stopa v stalno zvezo z enakimi predstavniki drugih narodov Jugoslavije“. Pri drugem sklepu, ki ga je poimenoval odlok, pa je vključil slovenske partizanske čete v narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije. „Vojaški zbor slovenskih partizanskih čet se vključi kot sestavni del v Narodnoosvobodilne partizanske oddelke Jugoslavije in operira pod vrhovnim poveljstvom glavnega štaba Narodnoosvobodilnih partizanskih oddelkov“. V posebnem članku z naslovom „Pomen osnovanja SNOO in njegovih ukrepov“, s katerim je Slovenski poročevalec pojasnjeval značaj sprejetih sklepov, je njegov avtor takoj v prvem odstavku nekoliko ezopsko, vendar dovolj jasno, če vzamemo vse sklepe kot celoto, zapisal: „Vsi čutimo, kam merijo ti ukrepi in kakšna je njihova tehtnost.“²⁶ Šlo je za politične in vojaške povezave proti okupatorjem se borečega slovenskega naroda z drugimi jugoslovanskimi narodi. Izražene so bile dovolj jasno, kdor jih je hotel pravilno razumeti.

Sklep vrhovnega plenuma OF ni bil namenjen komunistični partiji ali silam, ki so se z njo vred borile v osvobodilnem boju proti okupatorjem. Za nje je bil odlok po vključitvi slovenskih partizanskih čet v skupno vojsko jugoslovanskih partizanov sestavni del narodnoosvobodilne politike oziroma njenega koncepta. Za nje je bil bolj formalni akt, saj je vključitev praktično obstajala že od začetka. Drugačen pomen je pa imel sklep vrhovnega plenuma za ljudi zunaj narodnoosvobodilnih sil, ki pa Jugoslavije niso odklanjali. Za-nje je bil sklep pomiritev njihovih skrbi, kaj bo z Jugoslavijo, ko se bo vojna končala. Vsem tem je sklep pričal, da je v splošnem razvoju bil že premagan odpor proti Jugoslaviji, ki je nastal kot posledica zloma Jugoslavije in dogodkov na Hrvaškem.

25. France Škerl, Politični tokovi v OF . . . , Zgodovinski časopis 1951, str. 58–59.

26. SPor, 20. IX. 1941, št. 18, ponatis str. 132 in 133.

V kupu raznih takratnih načrtov za bodočnost, zlasti ehrlichovcev, je ta sklep opozoril na novo pot, na novo zvezo narodov Jugoslavije v eni skupni državi. Vrhovni plenum oziroma slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO) je sam od sebe, to je po načelu samoodločbe sklenil stopiti v zvezo z enakimi predstavniki drugih narodov Jugoslavije, slovensko partizansko vojsko pa je sočasno s svojim sklepom vključil v narodnoosvobodilne partizanske enote Jugoslavije pod vrhovnim poveljstvom tedaj še glavnega, pozneje pa vrhovnega štaba narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije. Sklep seje 16. septembra je bil v Sloveniji prva jasna in javna manifestacija za novo jugoslovansko skupnost,²⁷ ne da bi se pri tem dotikala bodoče notranje strukture.

Sklep 16. septembra 1941 je bil sicer pomemben kamen pri postavljanju nove Jugoslavije, toda še dolgo ni bil zadnji. Želeli bi opozoriti najprej na zelo jasne Kidričeve besede o stališču Osvobodilne fronte do cilja oboroženega boja vseh jugoslovanskih narodov: „Osvobodilna fronta je zastavila na nov način.. vprašanje skupnosti jugoslovanskih narodov. Postavila ga je na akcijskem temelju enotne in složne borbe narodov Jugoslavije proti njihovim zakletim sovražnikom. Marsikdo, ki se je nekoč penil v jugoslovanskih frazah, še danes ne razume, da so nekdanje koncepcije doživele popoln praktični in moralni zlom, da pa iz oborožene borbe jugoslovanskih narodov poganja nova, ljudska, s skupnimi žrtvami, s skupno bratsko krvjo povezana koncepcija narodne skupnosti jugoslovanskih narodov“.^{27a} Po svoji vsebini je bilo to mnenje, čeprav je bilo natisnjeno precej pozneje, lepo povezano s sklepi seje vrhovnega plenuma OF 16. septembra 1941, po drugi strani je pa bilo že tudi izraz novih razmer, ki so se začele razvijati na Slovenskem jeseni 1941 in je nanje bilo treba jasno odgovoriti, kakšen je vendar koncept nove skupnosti jugoslovanskih narodov. Nedvomno je B. Kidrič ta koncept pojasnil z jasnimi in odločnimi besedami.

Poseben člen v verigi stališč Osvobodilne fronte do nove Jugoslavije je bilo pismo, ki ga je pisal centralni komite KPS centralnemu komitetu Komunistične partije Jugoslavije nekako sredi decembra 1941. V njem je omenil namen izvršnega odbora OF, da bi izdal celo „Magno charto“ slovenskih pravic, v kateri bi ne govoril samo o jugoslovanski begunski vladi v Londonu in njenem ministru Mihi Kreku, temveč tudi o tem, da „slovenski narod vztraja slej ko prej na volji bratskega sožitja vseh narodov Jugoslavije itd., poudarja pa neomajno pravico do samoodločbe, vštveši pravico do odcepitve“.^{27b} Te „Magne charte“ takrat sicer ni bilo na dan, kaže pa dobro koncept tedanjega boja Osvobodilne fronte in z njo borečega se slovenskega naroda. Po takratnih okoliščinah bi bila v veliki meri namenjena tudi nasprotnikom osvobodilnega gibanja in njihovemu obrekovanju narodnih ciljev osvobodilnega boja. V tem oziru bi po svoje odgovorila tudi stališčem, ki so se pokazala že pri razpravah z „mlado JNS“, kasneje pa tudi z nekaterimi drugimi. Razpravljanje z „mlado JNS“ je namreč že v začetku simbolično in praktično pokazalo, kakšne bodo te težave: kazale se bodo v oblikovanju zamisli o prihodnjem življenju jugoslovanskih narodov. Namen osvobodilnega gibanja je bil ustvariti novo Jugoslavijo, ki bi se rešila ne samo ljudi, ki so povzročili katastrofo stare Jugoslavije, temveč naj bi odpravila tudi sistem, ki je zasejal toliko mržnje med jugoslovanskimi narodi. Namen nasprotnikov Osvobodilne fronte pa je bil obnoviti staro Jugoslavijo z vso njeno neenakopravnostjo in vlado čaršijske klike, čeprav so slovenski člani te zveze želeli

27. France Škerl, Politični tokovi v OF ..., Zgodovinski časopis 1951, str. 59–60.

27a. Osvobodilna fronta I, št. 1, sredi novembra 1941; – Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, I, Ljubljana 1962, str. 173–174.

27b. DLR v Sloveniji I, Ljubljana 1962, str. 235.

vnesti drugačne odnose med narode Jugoslavije. Proti koncu 1941 se je na Slovenskem razširilo mihailovičevstvo, ki ga je podpirala tudi jugoslovanska vlada v Londonu. V Sloveniji je povežalo skoraj vse nasprotnike Osvobodilne fronte. Toda pri tem mihailovičevstvu je šlo za vrsto političnih stališč do Jugoslavije, ne pa za mihailovičevstvo kot četniško vojsko, ki je v Sloveniji ni bilo.

II.

Slovenski mihailovičevci so oktobra in decembra 1941 hoteli politična stališča mihailovičevstva uporabiti za boj proti slovenskim partizanom in Osvobodilni fronti. Ena od njihovih skupin, Nagodetova „Stara pravda“, ki je bila takrat še članica OF, je hotela vplivati in pridobiti množice, tako da je proglasila bojkot javnih lokalov v znak protesta proti okupatorjem. Prvič se je hotela izkazati že 6. septembra, še vidneje pa za 9. oktober, obletnico smrti kralja Aleksandra. Uspeha ni bilo. Drugič je poizkusila srečo za prvi december, praznik zedinjenja po prvi svetovni vojni. Na letakih je bojkot propagirala z besedami: „S svojim vedenjem bomo izpričali neomajno zvestobo jugoslovanski ideji, ki bo po tej preizkušnji zažarela močneje kot kdaj prej. Ni več strankarskih razlik med nami, vsi smo zdaj eno, vsi smo zdaj bratje. Naša srca in naše oči so obrnjene proti Londonu, kjer je naš kralj, kjer je naša vlada, kjer so naši slovenski zastopniki. Tam so naši voditelji, nikjer drugje.“²⁸

Nagodetova pobuda ni bila brez nevarnosti. Toda prava nevarnost ni bila v tem, da je pokazala na Jugoslavijo, v katero morajo biti uprte oči vseh Slovencev, temveč v tem, da je med vrsticami očitala Osvobodilni fronti, da ona ni za Jugoslavijo. V tem je bila nevarna misel nagodetovske demagogije z Jugoslavijo.

Osvobodilna fronta je skušala mihailovičevske osti nagodetovskih letakov paralizirati z dvema akcijama. Pri prvi je odredila bojkot vseh javnih lokalov za praznovanje 29. oktobra v spomin na prelom Slovencev z nekdanjo Avstro-Ogrsko kot „slovenski dan našega borbenega protesta proti naši sužnosti“, ko so se Slovenci hkrati s Hrvati in Srbi rešili avstroogrškega jarma.²⁹ Bojkot je uspel. Slovenski poročevalec je pisal pozneje, da „je potekel veličastno kakor še nikoli noben slovenski praznik“.³⁰

Pri drugi akciji je Osvobodilna fronta odredila enak bojkot, toda za praznovanje 1. decembra je dodala zanimiv komentar: „Ko Osvobodilna fronta slovenskega naroda to odloča, jasno izjavlja, da se v naši svobodni bodočnosti ne sme nikoli več ponoviti stanje, ki je prejšnja leta narodom Jugoslavije in delovnim slojem preprečevalo, da bi mogli z vso iskrenostjo sodelovati v proslavi 1. decembra, stanje, ki je konec konca upropastilo samo Jugoslavijo. Osvobodilna fronta slovenskega naroda bo s slovensko narodno osvoboditvijo zajamčila slovenskemu narodu vse pravice, ki jih terja slovenska narodna individualnost. Z uvedbo dosedanje ljudske demokracije bo slovenskemu narodu zajamčila vse njegove človeške pravice“. Proslava naj bi potekla v znaku globoke in borbene solidarnosti z brati na jugu in v znaku zaostrenega boja proti fašističnim zatiravcem.³¹ Proslava je uspela in uspeh priznavajo tudi uradna italijanska poročila.³² Zadržek, ki ga je Osvobodilna fronta dodala ob svojem praznovanju 1. decembra, je bil pravzaprav udarec po velesrbskem hegemonizmu v stari Jugoslaviji.

28. Letak B 2327, arhiv NUK.

29. SPor 24. X. 1941, št. 22, ponatis str. 165.

30. SPor 1. XI. 1941, št. 23, ponatis str. 171.

31. SPor 22. XI. 1941, št. 26, ponatis str. 191.

32. SPor, ponatis str. 326.

V obeh svojih proglasih je Osvobodilna fronta povezala proslavo tudi z ostalo Jugoslavijo, zlasti pa je to storila pri objavi za prvodecembrsko proslavo. Potrebo praznovanja 1. decembra je utemeljila, „da manifestira slogo in enotnost narodov Jugoslavije, ki se z oboroženo pestjo borijo proti tujčevemu fašističnemu in imperialističnemu jarmu...“³³ Čeprav je bila manifestacija čustvenega značaja, je sočasno izrazila voljo množičnih manifestantov za novo državno skupnost jugoslovanskih narodov. Bila je nov kamen pri postavljanju te skupnosti, zraven je pa demantirala očitke, da Osvobodilna fronta ni za Jugoslavijo.

Manifestacija za 1. december je bila tedaj temelj za propagandno kampanjo, ki jo je Osvobodilna fronta razvijala proti Dražu Mihailoviću. Ko je dobila z juga poročila o Mihailovičevih zvezah z Nedićem in Nemci, jih je objavila.³⁴ Iz njih je bilo videti, da Mihailović s svojo vojsko ni bil borec proti okupatorju, temveč njihov sodelavec. Dokumenti o tem so na Slovenskem povzročili veliko razburjenja pri političnih skupinah, ki so v načelu simpatizirale z Dražom Mihailovićem. Kampanja Osvobodilne fronte proti njemu je namreč pokazala, da se je posebno med liberalnimi političnimi skupinami začelo širiti soglasje s politiko in načinom vojaškega nastopa Draža Mihailovića. To soglasje je bilo izrazito političnega značaja, saj pravih Mihailovičevih četnikov na Slovenskem sploh bilo ni. Toda kot politična ideologija se je na Slovenskem pojavilo v zadnji četrtini 1941 z določeno politično usmeritvijo. Najprej je zajelo liberalne nasprotnike Osvobodilne fronte, kasneje pa so ga v nekaterih potezah priznale tudi klerikalne skupine z izjemo „stražarjev“. Z mihailovičevstvom kot politično ideologijo je v razvoju na Slovenskem nastopila nova stopnja.

Kako je prišlo do konkretnih povezav med mihailovičevstvom in slovenskimi skupinami, razen s „Staro pravdo“, ni znano, morda prav prek nje. Začetki, na katere so se pozneje povezave mogle opreti, so nastali že precej prej, preden je do njih dejansko prišlo. Temeljno oporo je pri vseh dalo odklonilno stališče do oborožene akcije proti okupatorju pod vodstvom Osvobodilne fronte. Kasnejše postavke pa je predvsem ustvarilo gledanje na kontinuiteto Jugoslavije, v glavnem v smislu obnove države ni šlo samo za obnovo v smislu teritorija, temveč v smislu vladnih oblik. K tej postavki se je pridružilo še priznavanje kralja in begunske vlade v Londonu. Odločilno spodbudo je dala pobegla jugoslovanska vlada. Po svojem predsedniku, generalu Simoviću, je 28. oktobra uradno naročila polkovniku Dražu Mihailoviću, da morajo jugoslovanski narodi za akcijo čakati naloga iz Londona. Tega Mihailovića je postavila za „komandanta jugoslovanski vojski“ v domovini, nekaj tednov nato pa ga je povzdignila v brigadnega generala. Kako je bilo s povezavami v času pred omenjenim nastopom emigrantske vlade, ni znano. Ni pa izključeno, da je ing. Nagode prispeval nasprotnikom OF kake informacije o značaju četniške aktivnosti v Srbiji; po zvezah, ki jih je vzdrževal na vse strani, je bil za tako funkcijo usposobljen – toda virov o tem doslej še ni.³⁵

V razvoju skupin, ki so bile nasprotne Osvobodilni fronti, je imela agitacija za Draža Mihailovića poseben pomen. V njej so sodelovale ali se zanjo izrekale predvsem liberalne skupine, med njimi tudi stara JNS. Pri klerikalnih desničarjih je prodirala počasneje, stražarji pa se z njo sploh niso sprijaznili. Agitacija zanj se je v Sloveniji pojavila, ko njegova dejanja slovenskemu narodu še niso bila dovolj znana, to je novembra 1941. Kdo

33. *ibidem*.

34. SPor 9. XII. 1941, št. 29, in 23. XII. 1941, št. 31.

35. France Škerl, Prispевki k zgodovini razvoja nasprotnikov Osvobodilne fronte v letu 1941, Zgodovinski časopis 1967, str. 190–191.

so se odločili zanj, smo videli zgoraj. Ponovno pa naj poudarimo, da vsi tisti, ki iz družbeno-političnih razlogov niso bili za posledice, ki naj bi sledile iz dejavnosti Osvobodilne fronte. V skladu s takimi tendencami sta tudi Kramer in Natlačen, voditelja liberalne in klerikalne desnice, ko sta v prvi polovici septembra 1941 po dolgih razgovorih sklenila obnoviti narodni svet iz aprilskih dni 1941 – dejansko so ga imenovali tedaj le narodni odbor – sprejela v svoj kompromis točko o obnovljeni in razširjeni kraljevini Jugoslaviji, čeprav je bilo zelo problematično, koliko sta ob sklepu sporazuma sploh že vedela o Mihailoviću. Ko pa je Osvobodilna fronta s poročilom v Slovenskem poročevalcu razkrila zakulisno igro Draža Mihailovića kot sodelavca z okupatorji in sovražnika partizanov, so se nasprotniki OF postavili na stališče, da OF laže, in ostali na strani Mihailovića, ne glede na dejstva, ki jih je kampanja razkrila. Ostali so mihailovičevci in eksponenti njegovega koncepta o Jugoslaviji v Sloveniji.³⁶

Toda ne povsem v celoti. Povezave med mihailovičevstvom v Srbiji in slovenskimi skupinami so v tistem času pomenile le načelno in nato še propagandno naslonitev na Mihailovića, medtem ko kake materialne sile niso izražale. Za kontrarevolucijo v Sloveniji je bilo vendarle značilno, da je bistveno rasla iz svojih temeljev. Zaradi svojih gledanj na splošno jugoslovanski okvir, zaradi svojih odnosov do jugoslovanske vlade v Londonu in deloma tudi zaradi svojih slabosti nasproti gibanju Osvobodilne fronte se je naslonila na Draža Mihailovića, toda zato ni postala njegov privesek. Ker je rasla samostojno iz svojega družbenega položaja, je že v začetku pokazala mnogo svojih potez in jih izražala tudi v poznejšem času.³⁷

Naslonitev nasprotnikov Osvobodilne fronte na Draža Mihailovića, ki se je pripravljala dalj časa poleti 1941, ni slonela na vseskozi enakem družbeno političnem temelju, na kakršnem je zraslo mihailovičevstvo v Srbiji. Tam so namreč politične koncepcije Mihailovičevega gibanja bile zasnovane na intencijah velikosrbske politike. Zato je program, ki ga je Mihailovićevo gibanje proklamiralo, bil program skrajnega militarističnega krila velikosrbske buržoazije.³⁸ Takega programa pa slovenske skupine, ki so se sicer naslonile na Draža Mihailovića, niso sprejele. Naslonile so se na Mihailovića zaradi splošne jugoslovanske enotnosti, ki naj bi se obnovila na splošnih temeljih kapitalističnega gospodarstva, toda sočasno so bile proti unitarizmu in proti centralizmu. Vse skupine so se odločile za federalistični princip, celo stara JNS, kakor je pokazal sporazum med Kramerjem in Natlačonom septembra 1941. Socialni koncepti nekaterih skupin so vsaj na zunaj pokazali, da so se tudi glede gospodarskega reda močno razhajali s koncepti velikosrbske buržoazije. Protislovij torej ni manjkalo. Slovenske skupine so že same v sebi kazale mnogo razlik, vse skupaj pa so glede na velikosrbski značaj Mihailovičeve akcije bile v mnogih točkah tudi z njo v ostrem protislovju.³⁹

Ne glede na razlike nasprotnikov Osvobodilne fronte s koncepti velikosrbskega Draža Mihailovića pa je nasprotstvo do Osvobodilne fronte bilo globoko. Seglo je v družbene korenine tedanjega življenja in glede njih slovenski kontrarevolucionarji niso popustili, čeprav so zaradi demaskiranja Draža Mihailovića zašli v težave. Svojih stališč do Osvobodilne fronte in posebej še do komunistične partije niso spremenili niti omilili. Bilo

36. *ibidem*, str. 180.

37. *ibidem*, str. 192.

38. Dušan Plenča, Medjunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svetskog rata, Beograd 1962, izd. Institut društvenih nauka, str. 74–76.

39. France Škerl, Prispevki k zgodovini nasprotnikov OF v letu 1941, Zgodovinski časopis 1967, str. 191.

je ravno narobe. V izražanju lastnih stališč do osvobodilnega gibanja so bili vedno bolj grobi in surovi. Tudi v konceptu o Jugoslaviji niso poznali sprememb. Glede nje so se v osnovnih potezah držali „mihailovičevstva“. Kdor je bil proti kralju in begunski vladi, je po njihovih nazorih bil tudi proti Jugoslaviji. V tem znamenju so odslej rasle sodbe in obsodbe o prihodnosti skupne države jugoslovanskih narodov, čeprav v bistvu ni šlo več za vprašanje: ali Jugoslavija ali ne, temveč za odločitev, kakšna bo ta Jugoslavija, ali stara ali nova. V primeri s prvimi tedni po aprilskem zlomu 1941, ko so prevladali načrti o razbitju in razkosanju, je leto 1941 pomenilo velik korak naprej, čeprav je bil položaj glede bodočnosti države kot države v mnogih bistvenih osnovah še nejasen in nedoločen.

„Mihailovičevsko“ nasprotovanje Osvobodilni fronti je imelo različne korenine, politične in družbene. Nanj so mogle vplivati tudi razmere na jugu Jugoslavije, ki so se v začetku 1942 posebno zaostrole. Vendar je povsem negotovo, koliko bi mogle slabosti partizanskega gibanja na jugu vplivati na razmere pri slovenskih mihailovičevcih. Po svojih kanalih so mogli Slovenci sicer zvedeti za krizo partizanstva na jugu, ki je nastala zaradi velikega sektaštva,⁴⁰ toda v Sloveniji takrat tega pojava ni bilo. Močnejši so bili vplivi domačih razmer in propaganda londonske begunske vlade. V Sloveniji so bili zelo močni ideološki vplivi, ki so jih nasprotovanju Osvobodilni fronti sugerirali predvsem klerikalni politiki. V ozadju vsega je bilo pa razredno ocenjevanje dejavnosti OF.

Agitacija za Draža Mihailovića je vplivala v Sloveniji najprej na sile, ki so mu bile sorodne. To so bili najprej elementi liberalne smeri, pozneje pa so se jim priključili tudi elementi klerikalne. Proti agitaciji za Mihailovića je pa potem nastopila zelo odločno Osvobodilna fronta in ga razkrinkala. To akcijo je Fronta zaključila zelo uspešno. Med drugim je dotedanjim sedmim temeljnimi točkam programa dodala še dve. Prva se je tikala v bistvu samoodločbe slovenskega naroda, druga pa rasti partizanske vojske, ki je najbolj vplivala na nekdanje aktivne oficirje, ki so se po zlomu Jugoslavije v veliki meri zbrali v Ljubljani in so mnogi med njimi – posebno višji – simpatizirali z Mihailovičem. Razkrinkanje Mihailovića je nanje zelo vplivalo. Sploh je protimihailovičevska kampanja bila hud udarec po „velesrbski jugoslovanski formi reakcije“.

40. Dr. Rasim Hurem, *Kriza NOP-a u Bosni i Hercegovini*, izd. Svjetlost, Sarajevo 1972, zlasti poglavje Osnovni elementi krize NOP-a in dalje, vse na str. 75–251. O knjigi dr. R. Hurema je napisal daljši referat Pero Morača za simpozij ob 30-letnici drugega zasedanja AVNOJ v Sarajevu (novembra 1973) z naslovom „O jednoj interpretaciji razvitka NOP-a u BIH krajem 1941. i početkom 1942. godine“. Avtor sam pravi, da je hotel v njem opozoriti na nekatera metodološka in vsebinska vprašanja Huremove študije. Morača sicer soglaša v svoji razpravi, da je poudarjanje razrednega smisla NOB bilo glavni dejavnik krize nar. osvob. gibanja v BIH, toda misli, da gre v Huremovi knjigi za mnogo nepravilno uporabljenih pojmov; zanika neskladja v vrhovih osvobodilnega gibanja, da namreč pisni viri ne govore o njih (kakor da bi pisani viri vedno povedali vso resnico! Dr. Hurem je marsikaj odkril na drug način in to je dobro, kjer je kaj takega mogoče, dokler so še živi akterji dogajanja!) Morača govori obširno o levem odmiku v politiki KPJ, o „novih tonih“, ki pa jim zmanjšuje vrednost, kakršno jim daje dr. Hurem; spreminja širino pojma „peta kolona“, posebno mesto pa daje četniškemu problemu, češ da so četniki živeli samo ob okupatorju itd., itd. Skratka razprava Pera Morača je bogata njegovih interpretacij tedanjega procesa, do česar ima nedvomno pravico, toda za komentarje skoraj ne uporablja pravih citatov, temveč raje vire vzame kot znane in izvaja iz njih svoje misli. Nedvomno se je Morača pri svoji razpravi zelo potrudil in tudi marsikaj povedal, toda Huremovega prizadevanja po boljšem poznavanju dobe ni mogel razvrednotiti. Zdi se, da Morača za mnoga Huremova spoznanja le ni imel pravega smisla. S tem pa ne rečem, da je nadaljnja diskusija o načetih problemih nepotrebna. Lahko nam še marsikaj odkrije. Moračev članek je izšel v knjigi: AVNOJ i narodnooslobodilačka borba u Bosni i Hercegovini – Beograd 1974, izd. Rad, str. 97–112.

Ko je Boris Kidrič 7. januarja 1942 pisal o tedanjem položaju v Sloveniji, je prav zaradi še močnejšega udarca po tej reakciji prišel na misel, da bi sile, ki so se po vsej Jugoslaviji borile proti okupatorju in domači reakciji na nek način izrazile svoje stališče do nove skupnosti jugoslovanskih narodov: „Za naš položaj v Sloveniji bi bilo izredno ugodno, če bi se na svobodnem teritoriju lahko čim prej vršila konferenca zastopnikov osvobodilnega gibanja vseh narodov Jugoslavije . . . Konferenca naj bi bila v smislu enotne in složne borbe narodov Jugoslavije proti okupatorju. Z našega stališča gledano bi bilo dobro, če bi se vzpostavil na tej konferenci Narodnoosvobodilni odbor . . . vse Jugoslavije.“⁴⁰ Ta Kidričev predlog v tistem času sicer ni bil drugega kakor misel na svojevrstno manifestacijo borečih se sil za novo Jugoslavijo, toda računal je na novo skupnost jugoslovanskih narodov, kar je v našem primeru posebno važno. Bil je nov izraz želje po njej, čeprav ni prišel v javnost, ker njen avtor ni vedel, kako bo praktično odmeval pri vrhovnem štabu. Do takih predlogov o skupnem jugoslovanskem predstavniškem telesu borečih se sil jugoslovanskih narodov je kasneje prišlo še ponovno.

Ko je Svobodna Slovenija klerikalne Slovenske legije v zadnji številki leta 1941 pisala o Osvobodilni fronti, jo je zenačila z gestapom in fašisti, vsi trije pa naj bi bili enako razpoloženi in usmerjeni proti Sloveniji, Jugoslaviji in kralju.⁴¹ Sredi januarja 1942 je Svobodna Slovenija napadla partizane, češ da uničujejo slovenski narod.⁴² V začetku februarja je izrazila klerikalni koncept povojne Jugoslavije, tako da je „komunistični OF“ očitala, da ne priznava niti jugoslovanske vlade v Londonu, niti kraljeve jugoslovanske vojske.⁴³ Maja 1942 je zapisala omalovažujoč, če že ne prezirajoč, da Jugoslavija bo, „ker jo hočejo naši zavezniki“.⁴⁴ Silno daleč pa je zabredla v začetku julija 1942, ko je trdila, da je „komunistična OF prodala nemškim in italijanskim komunistom Koroško oziroma Primorje, po pogodbi iz l. 1934 pa celo Slovenijo“.⁴⁵ Jasno je, da kontrarevolucija ni hotela videti trohice pozitivnega v Osvobodilni fronti.

Proti očitkom kontrarevolucionarnih politikov na Slovenskem je Osvobodilna fronta in posebej komunistična partija, ker je večina kontrarevolucionarnih napadov bila naperjena posebej proti njej, odgovorila na dva načina: z dokumentarnimi citati, ki naj bi razvrstili kontrarevolucionarne trditve, ali pa je objavila svoja stališča neposredno ob priložnosti kakega srečanja ali pošiljanj poslanic predstavnikom nove, boreče se Jugoslavije.

Tako je v obsežnem članku ‚Velika laž‘, ki ga je objavil Slovenski poročevalec 20. maja 1942, razkrila ozadje Mihailovičeve politike v Srbiji, njegove „boje“ z okupatorji ter zveze z Nemci in Italijani. Primer drugega načina pa je bila poslanica ali bolje rečeno pozdrav IOOF vrhovnemu štabu narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije, ko je na Slovenskem nastalo prvo osvobojeno ozemlje ob Kolpi in so slovenski partizani vzpostavili stik z osvobojenim ozemljem na Hrvaškem. To pa je tedaj bilo povezano z osvobojenim ozemljem, ki je nastalo najprej v južnejših predelih Jugoslavije. V pozdravu vrhovnemu štabu je izvršni odbor Osvobodilne fronte izrazil „voljo slovenskega naroda po neomajni slogi in enotnosti narodov Jugoslavije v borbi proti fašističnim

40a. SPor 6. I. 1942, št. 1; --DLR v Sloveniji, I, Lj. 1962, dok. št. 120.

41. Svobodna Slovenija št. 3/1941, članek: OF + Gestapo + fašisti – proti Sloveniji, Jugoslaviji in kralju.

42. Svobodna Slovenija 15. I. 1942, št. 5.

43. Svobodna Slovenija 1. II. 1942, št. 6.

44. Svobodna Slovenija 20. V. 1942, št. 20.

45. Svobodna Slovenija 10. VII. 1942, št. 15.

okupatorjem...“ Še dalj pa je šel, ko je zapisal, da bodo boji in uspehi partizanske vojske Slovencev, Hrvatov, Srbov in Črnogorcev „položili tudi temelje za bodoče bratsko sožitje narodov Jugoslavije in vseh južnoslovanskih narodov na podlagi narodne enakopravnosti in pravice slehernega naroda do samoodločbe“.⁴⁶

V primeri z izjavo vrhovnega plenuma OF dne 16. septembra 1941 je izjava IOOF, kakor jo je bil objavil Slovenski poročevalec 20. maja 1942, pomenila precejšen korak naprej. Pokazala je, da bo nova skupnost jugoslovanskih narodov zrasla iz skupnega boja proti fašističnim okupatorjem, zgrajena pa bo na načelih narodne enakopravnosti in pravice do samoodločbe. To je bilo nekaj novega, česar stara Jugoslavija ni poznala. Ker pa to načelo ni bilo v skladu s staro Jugoslavijo, ga tudi ljudje, ki so zagovarjali obnovo stare Jugoslavije, niso hoteli sprejeti in priznati. Ker so se nove Jugoslavije bali predvsem iz razrednih razlogov, so trdili, da se je OF postavila proti Jugoslaviji.⁴⁷

Kako se Osvobodilna fronta prav v tistem času ni postavila proti Jugoslaviji kot skupni državi jugoslovanskih narodov, je pokazala tudi izjava izvršnega odbora OF z dne 15. maja 1942 o begunski vladi v Londonu. V njej je govorila o njeni protiljudski politiki in ji naštel njene grehe v desetih točkah, v 11. pa dodala pomembne besede, ki so v našem primeru predvsem priznavale skupnost jugoslovanskih narodov, samo da bi njena vlada morala izražati voljo in razpoloženje jugoslovanskega ljudstva. Izjava je namreč dejala: „IOOF izraža obenem željo vsega slovenskega naroda, da bi se v bodočnosti čimprej oblikovala taka vlada narodov Jugoslavije, ki bi bila dejansko odraz teženj in razpoloženja ljudstva“.^{47a}

V smeri 11. točke izjave IOOF je bil izražen tudi predlog Zorana Poliča-Marka, ki ga je oblikoval nekaj tednov za izjavo IOOF. Njegova temeljna misel je znana le iz pisma Edvarda Kardelja Poliču z dne 12. junija 1942: „Tvoja misel o vzpostavitvi nekega skupnega političnega odbora za vse narode Jugoslavije je dobra, toda v tem trenutku je zaradi slabih zvez precej težko izvedljiva. Morda bo – po sedanjih partizanskih uspehih – kmalu mogoča. Sporočili /jo/ bomo na Vrhovni štab, kakor hitro dobimo z njim zvezo“.^{47b} Politična ideja Zorana Poliča je bila nekaka predhodnica nastanka prvega AVNOJ. V zvezi s Kidričevim predlogom podobnega značaja 7. januarja 1942 je bil Poličev predlog že drugi, ki so mu čez nekaj mesecev sledili še novi.

Eden od kontrarevolucionarnih letakov je leta 1942 zapisal, da Osvobodilni fronti ne gre za Jugoslavijo, temveč za nekaj drugega, za svetovno komunistično revolucijo.⁴⁸ Zato je dejavnost Osvobodilne fronte prikazoval v najbolj črnih slikah. Ta misel pa ni bila nova, temveč se je v raznih oblikah in delcih pojavljala že tudi prej in pozneje, pri različnih ljudeh.⁴⁹ V sklop svojih opisov so vključevali tudi Jugoslavijo oziroma obnovo

46. SPor 20. V. 1942, št. 20.

47. Tako logiko so v tistem času širili razni kontrarevolucionarni listi (Pobratim, Svoboda ali smrt, Zarja svobode), pa tudi londonski radio oziroma zastopniki londonske begunske vlade, ki so se postavili na stališče, kakor da bi zavezniki dali garancijo za svobodo samo taki Jugoslaviji, kakor so jo mislili člani in sodelavci jugoslovanske begunske vlade v Londonu. Tako mnenje je zavrnil članek „OF in Jugoslavija“ v Mladi Sloveniji 1. maj 1942, št. 11, ponatis 92–93.

47a. SPor 20. V. 1942, posebna izdaja; – DLR v Sloveniji, II, Lj. 1964, str. 71–73.

47b. DLR v Sloveniji, II, Lj. 1964, str. 153.

48. Letak Kaj je vsakemu partizanu Slovencu danes dokončno pojasnjeno?

49. Taki so bili npr. zlasti „Stražarji“, člani akademskega kluba „Straža v viharju“, ki so spomladi 1942 izdali svoje poglede na „komunistično osvobodilno fronto“ v posebni knjigi „Izdajalska zarota KPS zoper slovenski narod“.

Jugoslavije. Na vse izjave Osvobodilne fronte so gledali s silnim nezaupanjem, kolikor že ne z direktnim odklanjanjem. Za argumente in pojasnila s strani osvobodilnega gibanja niso bili dostopni.

Sredi leta 1942 je Komunistična partija Slovenije v daljši razpravi pojasnila svoj odnos do Jugoslavije. Objavila jo je v julijski številki Dela 1942. Svoje misli je razložila na zelo miren način in zavrnila očitke, ki so jih nasprotniki osvobodilnega gibanja izrekli na njen račun. Orisala je značaj versajske Jugoslavije in njen polom. Branila je oboroženi boj kot temelj boja slovenskih ljudskih množic proti okupatorju, češ da samo oboroženi boj množic zatiranega naroda, naslonjen na revolucionarna osvobodilna gibanja in perspektivo revolucionarnih sprememb predstavlja pot, ki bo prinesla resnično narodno osvoboditev. Opozorila je, da ljudstvo noče obnove take Jugoslavije, kakršna je bila, ker bi to pomenilo obnovo vsega tistega, kar je pretresalo staro državo in bi v prihodnosti privedlo še do usodnejših posledic. Toda odklanjanje stare Jugoslavije z vsemi njenimi protiljudskimi in narodno-zatiravskimi oznakami še ne pomeni zanikanja Jugoslavije sploh. Nasprotno. Boj za samoodločbo in njeno uveljavljanje je edini način za zблиžanje jugoslovanskih narodov in združitve v eno državno zvezo, ki je protiljudski elementi niso mogli nikoli doseči. Priznavanje pravice do samoodločbe bo odstranilo občutek narodne zapostavljenosti, ki je prej odtujeval Slovence drugim jugoslovanskim narodom. Taka politika KPS seveda ne gre v račun reakcionarnim politikom in kapitalističnim klikam, ker spoznavajo, da jim ta politika KPS odvaja ljudske množice in spodnaša tla, na katerih so v stari Jugoslaviji lahko uresničevali svoje izkoriščevalske cilje. Strah za ta položaj jih sili, da se zatekajo k okupatorjem itd. Nasproti reakcionarnemu zagovarjanju vlade v Londonu je članek zapisal, da vlada v Londonu za osvobodilno stvar jugoslovanskih narodov sploh še ni ničesar naredila, požrtvovalni osvobodilni boj ljudskih množic pa celo obsoja, za uveljavljanje načela samoodločbe ji pa ni mar, čeprav ga vsi veliki zavezniki priznavajo. Članek je tudi zavračal očitke, da sta partija in OF napadli londonsko vlado in razbili enotnost narodov Jugoslavije. Toda jugoslovanska vlada se je sama postavila proti ljudstvu in njihovim težnjam. Vlada je za nadaljevanje politike nesvobode in narodnega zatiranja. S tem se je pokazala kot zastopnica izkoriščevalcev, ne pa kot predstavnica ljudstva v njegovem boju proti okupatorjem. O komunistih je zapisal, da verujejo v načelo samoodločbe, da se bodo po tem načelu izoblikovali prirčni odnosi med jugoslovanskimi narodi. Komunisti se bodo še naprej borili za uresničenje tega načela ter nastopili proti vsem, ki bi ga hoteli izigrati ali v interesu svoje izkoriščevalske politike potisniti v kot. Namesto stare Jugoslavije, ki so jo njeni narodi in vsi demokratični elementi občutili kot ječo, bo vstala svobodna in demokratična domovina južnoslovanskih narodov, ki bo zadovoljila vse njihove narodne težnje.⁵⁰

Navedena razprava je prinesla nedvomno marsikaj novega; pojasnila je načelo samoodločbe, kakor še nikoli doslej; obrazložila je točko oboroženega boja, še posebej pa nedelavnost begunske vlade glede podpiranja osvobodilnega boja, ker je pač bila za nadaljevanje politike narodne neenakopravnosti in proti ljudskim interesom. Članek ni bil deklaracija, temveč izraz konkretnega življenja v tedanjih okoliščinah in postavk, ki so ga usmerjale. Toda misel na novo Jugoslavijo je bila v njem neizpodbitno živa in jasna. To misel je posebej potrdil Slovenski poročevalec 17. avgusta, ko je zavračal pisanje kontrarevolucionarnih listov, kot so Slovenska zaveza, Svoboda ali smrt in Svobodna Slovenija, ki so po svoje razlagali stališča Osvobodilne fronte o načelu samoodločbe, o

50. (M. Stermecki) R, KPS in Jugoslavija, Delo, julija 1942, št. 4, ponatis, str. 177–181.

odnosu do Jugoslavije in o vprašanju slovenskih meja. Slovenski poročevalec je kotrarevolucionarna podtikanja zavračal s citati svojih in raznih drugih izjav (Lenina in Stalina). Pri načelu samoodločbe vključno s pravico do odcepitve kakega naroda od države je poudaril, da pravica do odcepitve ni sočasno tudi dolžnost, češ da teh pojmov ni dovoljeno zamenjavati.⁵¹

Prepir o načelih, ki naj odločajo pri graditvi nove jugoslovanske skupnosti, je bil oster in silovit. Kontrarevolucionarci niso gledali na jasnost pojmov. Pisali so v letu 1942, ko je bila zaradi nekaterih okoliščin, na katere so se oprli, njihova akcija v ofenzivi, ko so Italijani pripravljali in izpeljali znano „roško ofenzivo“, ko je kontrarevolucija ustvarila svojo vojsko in z njo posejala postojanke po slovenski zemlji. Bil je čas, ko je Hitler prodiral proti Stalingradu, fašisti v Afriki pa so korakali proti Egiptu.

Toda sanje so se kmalu začele podirati. Še preden so se pa podrle in še preden je vojna sreča pokazala drugačen obraz, je Slovenski poročevalec oktobra 1942 znova osvetlil razmerje med Osvobodilno fronto in Jugoslavijo.

„Osvobodilni fronti slovenskega naroda kaj radi očitajo, da je ‚proti Jugoslaviji‘. Svoje natančevanje skušajo opirati na dejstvo, da je OF brezobzirno razkrinkala napake stare, versajske Jugoslavije . . .

Mar je kritika stare Jugoslavije v resnici ‚protijugoslovanska‘? Mar je slovenski narodni program že sam po sebi naperjen proti Jugoslaviji? In končno: mar je spoznanje, da si mora sleherni narod priboriti svojo popolno nacionalno svobodo, če se hoče združiti z bratskimi narodi v enakopravno skupnost – protijugoslovansko?

Osvobodilna fronta sme danes s ponosom naglasiti, da ni postavljala svojega slovenskega programa nikoli v nasprotje z idejo jugoslovanske skupnosti, zgrajeni na temelju narodne enakopravnosti in pravici slehernega naroda do samoodločbe. Še več! Osvobodilna fronta sme trditi, da je edina na Slovenskem programatično in praktično pokazala pot, kako je mogoče priboriti slovenskemu narodu njegove suverene narodne pravice, hkrati pa ustvariti pogoje tudi za bodoče svobodno sožitje narodov Jugoslavije, pogoje za novo, na narodni enakopravnosti in zadovoljstvu svojih narodov temelječo Jugoslavijo.

Kar pa se tiče borbene poti Osvobodilne fronte, je ta pot edina, ki dejansko ustvarja pogoje za novo Jugoslavijo. Če je velikosrbska hegemonija v stari Jugoslaviji razbijala slogo in enotnost južnoslovanskih narodov, tedaj jo skupna partizanska borba proti fašističnim imperialistom in okupatorjem kuje na novih temeljih, na temeljih skupnih borbenih nastopov, za katere prelivajo svojo kri in darujejo svoja življenja tako srbski kakor slovenski, hrvatski in črnogorski partizani. Narodnoosvobodilna partizanska in prostovoljna vojska Jugoslavije, ki ji poveljuje skupni vrhovni štab, je najpristojnejša vez med narodi Jugoslavije, kar jih je kdaj bilo. Trditi smemo, popolna zmaga narodnoosvobodilne partizanske in prostovoljske vojske Jugoslavije je hkrati jamstvo in pogoj za nastanek ter zmago nove Jugoslavije.

Partizansko gibanje jugoslovanskih narodov združuje v najvišjem in najčistejšem pomenu besede načelo samoodločbe z voljo trdno preizkušenih narodov Jugoslavije po slogi, enotnosti in skupnem sožitju. V tem smislu sme in mora Osvobodilna fronta zapisati na svoj prapor:

51. SPor 17. VIII. 1942, št. 33.

Svobodna in združena Slovenija v svobodni, na narodni enakopravnosti temelječi Jugoslaviji⁵²

Glede na starejše izjave Osvobodilne fronte o odnosu do Jugoslavije je bil v posebni izdaji Slovenskega poročevalca oktobra 1942 orisan kar koncept v malem o novi Jugoslaviji, ki naj zraste iz skupnega boja jugoslovanskih narodov. Še vedno je pa bil o novi državi le načelna razprava, ki je bila namenjena kontrarevolucionarnim očitkom proti Osvobodilni fronti in njenemu oboroženemu boju proti okupatorjem. Bila je še vedno sredstvo proti sumom in dvomom kontrarevolucionarnih politikov glede Jugoslavije kot skupne domovine njenih narodov. Seveda pa ne samo sredstvo proti očitkom kontrarevolucije, temveč sočasno tudi sredstvo za mobilizacijo množic, ki so se ob sodelovanju vseh jugoslovanskih narodov želele boriti proti napadalnemu imperIALIZMU svojih sosedov.

Korak naprej je bilo zasedanje protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije v Bihaču v dneh 26. in 27. novembra 1942.

III.

Protifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije je bil sklican na zasedanje v okoliščinah, ki so mu na zunaj in na znotraj obetale ugoden potek in razvoj. V okviru svetovnih dogodkov so Britanci v Afriki pri El Alameinu že dosegli pomembno zmago nad silami osi. Na vzhodni fronti pa je sovjetska vojska prav tedaj začela z velikopotezno ofenzivo pri Stalingradu, ki je naposled vojno srečo nagnila na stran koalicije velikih zaveznikov. Doma je narodnoosvobodilno gibanje že nekaj časa razvijalo uspešno akcijo na najširši osnovi sodelovanja vseh patriotskih sil, potem ko je premagalo nevarnost notranjega sektaštva, nadvladalo četniško silo in ustaško kvislinštvo.

Okrepjeno osvobodilno gibanje nove Jugoslavije se je odločilo močneje poseči v okvir svetovnega dogajanja. Zaradi uspešne zmage v Afriki je zahodne zaveznike začela vedno bolj zanimati Italija, ker naj bi Italija služila kot baza za nadaljnje obkoljevanje in zoževanje hitlerjevske trdnjave. Na vzhodu so sovjetski predstavniki začeli pritiskati na zahod, da odpre drugo fronto. Spričo nje je vprašanje Jugoslavije postajalo vedno ostrejšo. Po Kocbekovem zapisku, ki se je nanašal na Kardeljev oris zunanje-političnega položaja, potem ko se je Kardelj vrnil iz Ljubljane, so Sovjeti svetovali vrhovnemu štabu NOV in POJ, naj na primeren način izrazi voljo po kontinuiteti Jugoslavije. Zaradi tega je lahko hitro prišlo do sklicanja delegatov narodnoosvobodilnih gibanj pri jugoslovanskih narodih. Zasedanje je bilo v Bihaču,⁵³ ponoči med 26. in 27. novembrom 1942.⁵⁴

Po resoluciji samega zasedanja protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije so se z velikim razmahom osvobodilnega boja jugoslovanskih narodov množile številne in vedno bolj komplicirane naloge, ki so zahtevale ustanovitev takega organa, ki bi mogel uspešno združevati narodne napore za doseg končne zmage. V osvobojenem bosanskem mestu Bihaču so se zbrali zastopniki narodov Jugoslavije in sklenili konstituirati protifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije kot najvišji politični izraz enotnosti jugoslovanskih narodov, kot izraz njihove neomajne volje do zmage nad

52. SPor oktobra 1942, posebna izdaja, članek Osvobodilna fronta slovenskega naroda in Jugoslavija.

53. Edvard Kocbek, Tovarišija, dnevniški zapiski . . . , izd. DZS 1949, st. 281.

54. Pregled zgodovine ZKJ, Ljubljana 1963, str. 298.

okupatorji in vsemi njihovimi pomočniki. V novem organu so se združili zastopniki vseh narodov Jugoslavije, vseh veroizpovedi in vseh političnih skupin, ki so dokazale, da so vdane ljudstvu in so v narodnoosvobodilnem boju preživele vse preizkušnje.

Novi organ ni bil vlada nove Jugoslavije, temveč le politični predstavnik jugoslovanskih narodov. Iz njegove celote so izvolili izvršni odbor kot izvršilni organ protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije ali AVNOJ, kakor so ga imenovali po kraticah srbohrvatskega naziva. Njegova naloga je bila, da se trudi za končno zmago, ustvari pogoje za popolno svobodo jugoslovanskih narodov in za njihovo enakopravnost v osvobojeni skupnosti vseh narodov.⁵⁵ Ob zasedanju v Bihacu je centralni komite KPJ dal pobudo za ustanovitev nacionalnih protifašističnih svetov, kolikor takrat še niso obstajali oziroma se še niso oblikovali.⁵⁶ S tako pobudo je CK pospešil proces dejanskega nastajanja federacije po politični volji posameznih narodov, ne da bi o federaciji konkretno govoril. V tistem trenutku je to pomenilo tudi natančnejšo opredelitev stališč komunistične partije Jugoslavije do nacionalnih problemov oziroma do temeljev, na katerih naj slone novi odnosi med narodi v Jugoslaviji, ki naj bi zrasla iz narodnoosvobodilnega boja. Glede omenjene opredelitve je bil posebno pomemben Titov članek v decembrski številki 'Proleterja' 1942 z naslovom „Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v luči narodnoosvobodilnega boja“. Članek je orisal stališče KPJ proti velesrbskim hegemonistom kakor tudi proti vsem tistim, ki bi skušali sejati razdor med narodi Jugoslavije za interese katerekoli imperialistične države!⁵⁷

Pomen prvega zasedanja AVNOJ je bil splošno jugoslovanski ne glede na okoliščine, v katerih se je sestel. Bil je izraz in manifestacija volje jugoslovanskih narodov po eni skupni državi. Udeležili so se ga zastopniki skoraj vseh jugoslovanskih narodov.⁵⁸ Slovenskih delegatov na njem ni bilo. Zaradi vojnih operacij na vmesnem ozemlju je bila zveza med Slovenci in jugom pretrgana.⁵⁹ Tako je protifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije zasedal brez Slovencev in Makedoncev. Zanimivo pa je, da se je misel na neki tak organ nove Jugoslavije na Slovenskem v letu 1942 večkrat pojavila. Slišali smo že o Kidričevem predlogu (v njegovem dopisu centralnemu komitetu KPJ 7. januarja 1942), potem je nekaj takega predlagal Zoran Polič (junija 1942), jeseni tega leta, nekako septembra ali oktobra, kakor misli dr. Tone Ferenc, to je takrat ko je izvršni odbor OF po roški ofenzivi bival v Podlipoglavu,⁵⁹ je podoben predlog stavil Jože Rus, kakor je pisal Edvard Kardelj 2. decembra 1942 z besedami, da je „tov. Andrej predlagal vzpostavitev nekega skupnega političnega vodstva za vse narode Jugoslavije“.^{59b}

Kot četrti je nastopil Edvard Kocbek, ki je 6. decembra 1942 zapisal v svoj dnevnik:

„Včeraj je bila seja Izvršnega odbora. Predlagal sem, da bi Slovenci dali pobudo srbskemu in hrvaškemu osvobodilnemu gibanju za osnovanje narodnoosvobodilnega

55. Resolucija v Slovenskem poročevalcu 1. I. 1943, št. 1 v članku Za enotnost narodov Jugoslavije v borbi za svobodo in srečnejšo bodočnost.

56. Pregled ZKJ, Ljubljana 1963, str. 299.

57. Proleter, december 1942.

58. Prvo i drugo zasedanje antifašističnog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije, Po stenografskim beleškama i drugim izvorima, Beograd 1953, izd. Prezidiјum narodne skupštine FNRJ, str. 11–13.

59. E. Kocbek, Tovarišija, str. 281.

59a. Tone Ferenc, Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943, Maribor 1967, in v njej poglavje Slovenci in protifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije, str. 676.

59b. Pismo Edvarda Kardelja z dne 2. decembra 1942 Francu Leskošku v Dolomite v knjigi Jesen 1942, korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, Ljubljana 1963, izd. IZDG, str. 499.

odbora za vso Jugoslavijo, ki bi imel značaj koalicije osvobodilnih oblasti za vse tri narode. Obenem sem predlagal, da bi ta odbor razglasil načelo samoodločbe za vse narode Jugoslavije, da bi izdal proglas za Makedonce, da bi se obrnil na vse južne Slovane, pozdravil združene zaveznike in zahteval odprtje druge fronte... Predloge smo sprejeli".⁶⁰ Če Kocbekov predlog vzamemo v sklopu vseh drugih, ki so že prej izražali svoje želje o nekem skupnem političnem vodstvu za vso državo, moramo reči, da se je ustanovitev vrhovnega političnega organa za osvobodilno gibanje vseh jugoslovanskih narodov res ujemala z dotadanjimi prizadevanji in željami Osvobodilne fronte. Pritrditi pa moramo tudi Edvardu Kardelju, ki je v pismu centralnemu komitetu KPJ dne 14. decembra 1942 zapisal: „Dejansko je bila že zelo razširjena želja, da bi se ustanovilo enotno politično vodstvo za vso državo, ki bi v neki meri že imelo tudi elemente nove vlade. Prav zaradi tega nam je Bihač prišel v pravi čas".^{60a} Toda prav tam je Edvard Kardelj napisal še besede, ki so bile silno važne glede na slovensko reakcijo, ki je vedno rovarila proti Osvobodilni fronti na račun Jugoslavije: „Za nas je medtem stvar pomembna tudi z druge strani. Glavni adut reakcije proti nam je vedno bil, da smo proti Jugoslaviji in za neko ‚srednjeevropsko sovjetsko republiko, ki predstavlja zasužnjenje slovenskega naroda‘. Toda kakor je ta kleveta neumna, je vendar imela svoj vpliv med množicami, ki tako sovražijo Italijane in Nemce, da jim več ne verjamejo, da bodo boljši v sovjetski državi. Mnogo smo poudarjali svoje stališče za Jugoslavijo. Toda ker nismo priznavali londonske vlade – vsaj praktično ne – ni bilo konkretnega dokaza, da smo resnično za Jugoslavijo".^{60b}

Takrat ko je Edvard Kocbek napisal v svoj dnevnik (6. 12. 1942) svoj predlog o skupnem narodnoosvobodilnem odboru za vso Jugoslavijo, na bazi IOOF še niso nič vedeli o Bihaču. Kardeljevo pismo Francu Leskošku z dne 2. decembra 1942 se je torej pri pošiljanju iz Ljubljane zavleklo. Šele 11. decembra je Kidrič prinesel novico, „da se je na jugu že sešla neke vrste pripravljalna politična zbornica jugoslovanskih narodov. V Bihaču so se sešli zastopniki osvobodilnih gibanj Srbov in Hrvatov. Slovenskih zastopnikov ni bilo... Vest je sporočil Kardelj iz Ljubljane, kjer so jo ujeli po radiu".⁶¹ Natančneje je o Bihaču poročal Kardelj sam, ko se je takoj nato, to je 12. decembra, vrnil iz Ljubljane. Povedal je, kaj je sam že napravil v zvezi z zasedanjem v Bihaču: osnutek komunikeja IOOF o zasedanju in da je za posebno številko Slovenskega poročevalca napisal članek „Obrisi nove Jugoslavije“, kjer je označil pomen zasedanja v Bihaču za bodočnost nove Jugoslavije. V že navedenem pismu Francu Leskošku je obžaloval, da na zasedanju v Bihaču ni bilo slovenskih predstavnikov. Izvršnemu odboru je zato predlagal: „... Moramo se takoj solidarizirati s skupščino, ker nam bodo sicer naši mihailovičevci in drugi očitali, da smo se namenoma separirali in da smo prepuščeni nekaki srednjeevropski sov. zvezi“. Obljubil je, da bo poročilo o Bihaču objavil v Slovenskem poročevalcu, ki ga je tedaj v Ljubljani pripravljaval.^{61a} Toda tega Slovenskega poročevalca ni bilo tako hitro na dan. Izšel je šele januarja 1943.

Po Kardeljevem prihodu v Dolomite so šele začeli v izvršnem odboru OF stvarneje razpravljati o pomenu zasedanja v Bihaču. Nato so o zasedanju dolgo razpravljali. „Po dolgi in razgibani debati smo potrdili sklep, ki smo ga načelno že sklenili, da slovenski

60. E. Kocbek, *Tovarišija*, str. 272–273.

60a. Pismo Edvarda Kardelja z dne 14. XII. 1942, *Jesen 1942*, str. 555.

60b. *Jesen 1942*, str. 554.

61. E. Kocbek, *Tovarišija*, str. 279.

61a. *Jesen 1942*, str. 498.

narod v obliki Osvobodilne fronte pristopi k AVNOJu v Bihacu, ne da bi s tem prejudiciral državnopravno voljo slovenskega naroda, ki se bo glede narodne suverenosti izrazil v prvih svobodnih volitvah.“⁶²

V posebnem komunikeju je izvršni odbor Osvobodilne fronte pojasnil, da predstavniki Slovencev iz tehničnih razlogov niso mogli prisostvovati zasedanju. „Toda ne glede na to se IO v imenu Osvobodilne fronte slovenskega naroda v celoti strinja s splošno smerjo tega zbora in bo v kratkem tudi določil svoje delegate za avnojske organe. Kako je IOOF sodil o zasedanju AVNOJ, je tudi povedal v komunikeju: „V Bihacu so bili začrtani prvi obrisi nove demokratične Jugoslavije, ljudske Jugoslavije, domovine svobodnih in enakopravnih narodov.“ Še pomembnejše pa so bile misli o položaju Slovencev v novi državi „V to novo Jugoslavijo slovenski narod ne bo vstopil kakor l. 1918 kot narod brez zaslug in brez pravic, kot narod; ki so mu drugi kovali usodo in ustave. Slovenski narod je s svojo borbo in s svojimi žrtvami doprinesel k skupni osvobodilni stvari toliko, kakor le redko kateri narod v Evropi. V novo Jugoslavijo bo zato SVOBODNA IN ZDRUŽENA SLOVENIJA od Trsta do Špilja, od Kolpe do Celovca vstopila z vsemi tistimi pravicami, ki ji bodo omogočile, da bo na njenih tleh gospodaril edino slovenski narod sam.“⁶³

Z navedenim komunikejem je izvršni odbor OF hkrati odgovoril na več vprašanj, ki so bila pereča za vse Slovence, za tiste, ki so sodelovali v osvobodilnem gibanju in so želeli, da bi bila potrjena njihova vera v novo Jugoslavijo, odgovoril pa je tudi tistim, ki so nasprotovali Osvobodilni fronti: to so bila vprašanja o Jugoslaviji, o mejah svobodne in združene Slovenije, o samoodločbi in enakopravnosti vseh jugoslovanskih narodov v novi državi. Čeprav so odgovori bili še vedno močno načelnega značaja, pa Jugoslavija kot skupna domovina njenih narodov ni bila več samo načelna predstava za njene narode, temveč realna prihodnost, ki je rasla iz oboroženega boja vseh narodov Jugoslavije proti skupnemu sovražniku.

Ko je Edvard Kardelj v posebni izdaji Slovenskega poročevalca v decembru 1942, ko je poročal o zasedanju AVNOJa v Bihacu, napisal članek o njegovem pomenu, mu je dal nadvse pomemben naslov: Obrisi nove Jugoslavije. V njem je zasedanje v Bihacu označil kot „nedvomno največji notranjepolitični dogodek, odkar so narodi Jugoslavije ... postali plen fašističnih osvajalcev“. Pokazal je na vlogo vrhovnega štaba, ki ni predstavljal narodov Jugoslavije samo vojaško, temveč tudi njihovo politično voljo. Z ustanovitvijo protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije je bilo pa treba napraviti korak naprej. Ustvariti je bilo treba tako vodstvo osvobodilnega boja narodov Jugoslavije, ki bo sočasno lahko oblikovalo neke definitive oblike oblasti, ki ji ob sočasni slabitvi okupatorjev na mednarodnih in domačih frontah prevzemajo narodi Jugoslavije. Oblikovalo naj bi se tako enotno predstavništvo narodov Jugoslavije, ki bo moglo pred vsem svetom manifestirati „pravo in nepotvorjeno demokratično voljo teh narodov“. Oblikovalo naj bi se tako vodstvo, ki bi s svojo širino omogočilo vstop v osvobodilni boj vsem tistim patriotskim silam, ki so iz različnih razlogov doslej stale ob strani, v zadnjem času pa naj bi se pridružile temu boju in s tem pomagale pospešiti osvoboditev zadnjega koščka naše zemlje. Ni pa protifašistični svet niti parlament niti vlada, čeprav ima včasih elemente zdaj prvega zdaj drugega. Protifašistični svet je le politični predstavnik in

62. E. Kocbek, *Tovarišija*, str. 299.

63. Slovenski poročevalec, posebna izdaja decembra 1942 (dejansko pa je izšel po 5. jan. 1943; – glej „Jesen 1942“, Ljubljana 1963, izd. JZDG, str. 498, op. 8.

voditelj osvobodilnega gibanja narodov Jugoslavije, na drugi strani pa tudi nosivec in organizator oblasti jugoslovanskih narodov tam, kjer njihovo orožje kaj takega omogoča.⁶⁴

Izjave in članki, ki so bili na Slovenskem napisani v zvezi z zasedanjem protifašističnega sveta v Bihaću, so kazali na njegov pomen tudi za Slovence. Pravzaprav lahko rečemo, da je življenje na Slovenskem po zasedanju v Bihaću teklo v njegovi senci. Ko je ob drugi obletnici ustanovitve Osvobodilne fronte izvršni odbor pošiljal na razne strani pozdrave, je poslal pozdrav tudi protifašističnemu svetu narodne osvoboditve Jugoslavije. V njem je izrekel soglasje z njim z besedami: „Osvobodilno fronto slovenskega naroda od vsega začetka vodijo ista načela, ki so izražena v zgodovinskem proglasu Antifašističnega sveta narodnega osvobojenja Jugoslavije. Mi smo ta proglas sprejeli kot poročstvo za srečno in svobodno bodočnost narodov Jugoslavije. V njem imamo Slovenci najtrdnjšo oporo v našem težkem zgodovinskem boju proti okupatorjem in belogardističnim izdajalcem, v boju, v katerem moramo doseči osvoboditev vse naše dolga stoletja zaslužnjene zemlje. Ob vaši strani se bomo borili za uresničenje tega stoletnega sna slovenskega naroda za zmago slavje naše svete domovinske stvari.“⁶⁵

Ustvarjanje nove Jugoslavije je z nastankom protifašističnega sveta narodne osvoboditve napravilo velik korak naprej. Obnovev skupne države jugoslovanskih narodov je postala jasna perspektiva vseh jugoslovanskih narodov. Ni pa bilo še povsem jasno, kakšna ta država bo, čeprav je bilo že jasno, da bodo sile, ki so se za novo Jugoslavijo izrekle in borile, imele v njej zelo pomembno vlogo.

V zgoraj navedenem Kardeljevem članku ‚Obrisi nove Jugoslavije‘ in v pozdravu izvršnega odbora OF protifašističnemu svetu narodne osvoboditve Jugoslavije sta bili posebej poudarjeni dve misli, na kateri moramo posebej opozoriti, da bo namreč nova Jugoslavija država enakopravnih narodov in da bodo zato Slovenci v njej dosegli vse pravice, ki gredo narodu. Obe misli sta bili sočasno naperjeni tudi proti mentaliteti starih ‚jugoslovenarjev‘, proti izzivanjem članov jugoslovanske vlade v Londonu, ki so bili še vedno pripravljene zanikati Slovincem pravice samostojnega naroda. V Slovenskem zborniku je že 1942 pisal proti takim tendencam Lojze Ude v članku ‚Notranja fronta slovenskega naroda in jugoslovanstvo‘. „Zanikanje je sovražno dejanje, izmikanje sovražno zadržanje proti slovenskemu narodu“, je zapisal. „Nihče nima pravice zahtevati, da bi slovenski narod po takem trpljenju, tolikih žrtvah, po osvobojenju iz nemškega, italijanskega in madžarskega jarma tudi v svojem odnosu do jugovzhoda začel zopet tam, kjer je aprila 1941 nehal.“⁶⁶ Razume se, da so tako mislili ljudje, ki so zagovarjali sistem predvojne Jugoslavije. V letu 1943 so pa ljudje, ki so bili zagovorniki starega protiljudskega sistema, šli v sovraštvo do nove Jugoslavije še korak dalje. Po Slovenskem poročevalcu so novo Jugoslavijo tako sovražili, da bi jim bilo ljubše, da bi je sploh več ne bilo, kakor pa, da bi bila ljudska, demokratična. Slovenski poročevalec je tedaj citiral govor Milana Nedića, v katerem je rekel: „Če ima biti bodoča Jugoslavija ljudska, demokratična, potem je bolje, če je sploh ni“. Boris Zihlerl je kot avtor članka videl v taki mentaliteti razlog, da je ta gospoda z orožjem v roki branila stanje, ki so ga ustvarili tudi okupatorji. Zato so se borili proti novi Jugoslaviji. Nato pa je dodal: „Toda nova Jugoslavija je na pohodu! Ne završeni (?) pašaluk protiljudskih mrhovinarjev, marveč

64. ibidem.

65. SPor 27. IV. 1943, št. 9, str. 2.

66. Slovenski zbornik 1942, ponatis DZS 1945, str. 45-46.

svobodna domovina enakopravnih jugoslovanskih narodov, središče vsesplošnega napredka na tem delu Evrope!⁶⁷

Ustanovitev protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije pa ni vplivala na Slovenskem samo tako, da je slovenska publicistika zavračala zagovornike predvojnih protiljudskih režimov in odbijala njene očitke, češ da Osvobodilna fronta ni za Jugoslavijo, temveč je začela sama mnogo močneje poudarjati jugoslovansko idejo sploh v slovenskih listih in opozarjala na skupno delovanje v osvobodilnem boju.

Že 27. aprila 1943 je Bogdan (Boris Ziherl) pisal, da se Slovenci, Hrvati, Srbi in drugi jugoslovanski narodi, združeni v enotnem narodnoosvobodilnem gibanju, sami osvobajajo. Naučili so se spoštovati drug drugega. Priznanje enakopravnosti vseh jugoslovanskih narodov je postalo temelj, na katerem z bojem gradijo svojo prihajajočo svobodo. „Priznanje narodne enakopravnosti in narodne samoodločbe je tisto močno gibanje, ki daje narodnoosvobodilnemu boju jugoslovanskih narodov nesluten polet, da se mu divi ves svet. Zanikanje narodne enakopravnosti je rušilo staro Jugoslavijo, priznanje narodne samoodločbe gradi novo Jugoslavijo.“⁶⁸

Še posebej je bila v okviru ideje povezanosti jugoslovanskih narodov poudarjena bližina s hrvatskim narodom. Ko so na Slovenskem ob priliki ustanovitve ZAVNOH-a na Hrvatskem posvetili posebno številko Hrvatoma, je Edi Kocbek v njej izrazil veselje nad sodelovanjem hrvatskega naroda v osvobodilnem boju: „Veselimo se zato, ker je danes hrvaški narod vojaško in politično organiziran v istem duhu boja, demokratičnih načel in narodne enakopravnosti, ki danes prepaja slovenski narod sam. Veselimo se zato, ker se poleg vojaškega sodelovanja ... krepi med Slovenci in Hrvati tudi politično sodelovanje, ki je bila neprestana želja vseh naših velikih duhov in ljudskih množic in po krivdi dosedanjih politikov nikoli ni prišlo do njega.“⁶⁹

Oba navedena primera sta bila napisana pod vplivom pomena protifašističnega sveta narodne osvoboditve za Slovence, čeprav sta na zunaj imela bolj prigodni značaj. Sredi leta 1943 je pa Boris Kidrič izdal navodilo, da je treba v pisanju Slovenskega poročevalca prebiti ozki slovenski okvir in bolj sistematično poudarjati Jugoslavijo. V tem smislu je potem sledila vrsta uvodnikov, ki so že s samim naslovom poudarjali jugoslovansko idejo oziroma jugoslovansko usmerjenost slovenskega naroda oziroma Osvobodilne fronte.⁷⁰

Prvi je začel vrsto uvodnikov v smislu propagiranja nove Jugoslavije Boris Kidrič sam. Za 15. številko je napisal članek „Slovensko narodno zastopstvo novega kova“. V njem je govoril o razliki med staro predaprilsko Jugoslavijo, ki ni bila sposobna obrambe svojih narodov, in pa med novo demokratično, na narodni enakopravnosti temelječo Jugoslavijo, ki raste iz narodnoosvobodilnega boja južnoslovanskih narodov. Med bistvene razlike med staro in novo Jugoslavijo naj bi spadala razlika med slovenskim zastopstvom predaprilske Jugoslavije in zastopstvom v izvršnem odboru protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije. Boris Kidrič je nato predstavil 3 člane, ki jih je IOOF določil za zastopnike v organih AVNOJ: Edvarda Kardelja, Edvarda Kocbeka in Jožeta Rusa.

Edvarda Kardelja je predstavil kot člana sekretariata CK KPJ in enega najozbiljnih Titovih sodelavcev tako na političnem kakor v vojaškem in organizacijskem pogledu. V

67. SPor 15. VII. 1943, št. 14, članek Za novo Jugoslavijo.

68. SPor 27. IV. 1943, št. 9, članek Narodnoosvobodilna vojska podira nasilno postavljene meje med jugoslovanskimi narodi.

69. SPor 15. VII. 1943, št. 14, članek Zgodovinski dan hrvatskega naroda.

70. Zapiski F. Š.

osvobodilnem boju se je vodilno udeleževal gibanja skoraj v vseh južnoslovanskih deželah. Tako je spoznal razmere pri Srbih, Hrvatih in Črnogorcih. Spoznal je vprašanja njihovega boja, njihovi funkcionarji pa so spoznali njega. Poudaril je, da tudi nastanek in razvoj KPS ter osnovne sile slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja nosijo njegov pečat tako v idejnopoličnem kakor v organizacijskem pogledu. Tudi vsem prekretnicam na vseh področjih slovenskega osvobodilnega gibanja je vtisnil svoj pečat.

Edvarda Kocbeka je predstavil kot človeka, ki s svojim idejnim in političnim snovanjem izraža napore slovenskih katoliških množic ob prehajanju na napredne narodne in družbene postojanke. Nikjer v Evropi ni bilo sodelovanje katoliških množic in njihovih predstavnikov z naprednimi družbenimi silami vzpostavljeno tako hitro in v takem obsegu kakor na Slovenskem. Dodal je, da je slovenski primer v tem smislu naravnost evropska pobuda in je Kocbekovo delo izredno pomembno tudi v tem pogledu.

Jožeta Rusa je prikazal kot predstavnika narodno obrambnih tradicij slovenskega sokolstva in tistega narodnega radikalizma izpred prve svetovne vojne, ki so ga njegovi uradni glasniki izkrivili in dali v zakup protiljudskim oblastnikom. Toda v osnovnih slovenskih nacionalnih množicah je tlel dalje, dokler se ni v osvobodilnem boju združil s prizadevanjem najnaprednejših sil slovenskega naroda.

Vsi trije člani so bili v stari Jugoslaviji izpostavljeni preganjanju. Vsem trem je osvobodilno gibanje naložilo njihove funkcije. Zaradi njihove neposredne udeležbe v osvobodilnem boju in zaradi njihovega neposrednega deleža v vodstvu tega boja. Vsi trije so tedaj predstavljali enotnost slovenskih ljudskih sil, ki so v nasprotju s kapitulanti pokrenile boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda. Na koncu je Boris Kidrič dodal: „V tem je ena izmed osnovnih jamstev, da bo nova Jugoslavija združevala pravico slovenskega naroda s plemenitim stremljenjem vseh južnoslovanskih narodov po njihovem sožitju v skupni demokratični domovini.“⁷¹

Jugoslovansko linijo uvodnikov v Slovenskem poročevalcu je nadaljeval Edvard Kocbek s člankom jedrnatega naslova „Svobodna Slovenija v enakopravni Jugoslaviji“. Izhodišče mu je bilo spoznanje, da pri Slovencih jugoslovanska državna ideja z razkosanjem Jugoslavije aprila 1941 ni umrla, temveč je nasprotno oživila z novo življenjsko silo. Slovenci so se tedaj zavedli naravne in usodne skupnosti vseh jugoslovanskih narodov, videli so, da je bila ta ideja globoko vcepljena vanje in že spadala k političnemu bistvu njihovega narodnega življenja. Ta ideja je bila pa tudi naravna težnja jugoslovanskih narodov, izraz njihove sorodnosti in skupnih zgodovinskih naporov, zraven pa tudi posledica političnega poudarka, da je taka državna skupnost varni temelj celotnega razvoja posameznih narodov. Jugoslovanska ideja je bila torej že vodilna državna ideja tudi za slovenski narod. „V osvobodilnem boju južnoslovanskih narodov se vežeta in skladata težnja po narodni samostojnosti in težnja po jugoslovanski državni skupnosti. Načelo samoodločbe narodov in jugoslovanska ideja se dopolnjujeta in vzajemno podpirata.“⁷²

Za Kocbekom je jugoslovansko linijo nadaljeval Zoran Polič s člankom ‚Iz stare v novo Jugoslavijo‘, Tone Fajfar pa je opisal svoje ‚Vtise iz Hrvaške‘, ko se je udeležil prvega zasedanja ZAVNOH-a.⁷³ Večji poudarek jugoslovanski liniji je bil kasneje še ponovno izražen ob raznih priložnostih in to ne samo ob koncu 1943 in v začetku 1944, temveč tudi kasneje, češ da je samo slovenska nota večkrat preveč prevladala. Toda reči

71. SPor 15. VIII. 1943, št. 15.

72. SPor 25. VIII. 1943, št. 16, članek Svobodna Slovenija v enakopravni Jugoslaviji.

73. SPor 1. IX. 1943, št. 17.

je treba, da je pri tem šlo v prvi vrsti za načelni poudarek nove jugoslovanske skupnosti, praktično je Slovenski poročevalec vedno poročal tudi o dogodkih na ostalem ozemlju Jugoslavije. Kajti poročila radia „Svobodne Jugoslavije“ so bila vedno sestavni del njegovih informacijskih virov.⁷⁴

Poseben pomen v izražanju povezanosti Slovenije s celotno Jugoslavijo je poleti 1943 imela ustanovitev divizij tudi na Slovenskem. Ko je glavni štab Slovenije izdal 13. julija odlok o formiranju prvih dveh slovenskih divizij, jih je imenoval I. in II., kar je pomenilo samostojno številčenje v sklopu slovenskih enot. Ko pa je nekaj tednov nato bila vzpostavljena zveza med glavnim štabom Slovenije in vrhovnim štabom Jugoslavije, je ena prvih brzojavk bil Titov odlok o preimenovanju prvih slovenskih divizij, ki sta po novem dobili oznako XIV. in XV. To pa je bilo mesto v sistemu splošno jugoslovanskga številčenja divizij.⁷⁵ Vključitev v jugoslovanski sistem številčenja divizij naj bi pokazala, kako se je Slovenija vključevala v skupni sistem jugoslovanskega narodnoosvobodilnega boja tudi po vojaški liniji. Dejansko je bila vključitev le nadaljevanje procesa, ki se je začel že ob začetkih osvobodilnega boja jugoslovanskih narodov. Ko je Boris Kraigher kot politkomisar glavnega štaba Slovenije pojasnjeval pomen nastanka prvih dveh slovenskih divizij, je napisal, da je z vključitvijo v jugoslovanski sistem postala slovenska vojska tudi v operacijskem smislu sestavni del celotne NOV in PO Jugoslavije in da se bo odslej bojevala „pod enotnim operativnim vodstvom, ki je poosebljeno v vrhovnem komandantu tov. Tita.“⁷⁶ Nas na tem mestu zanima ustanovitev prvih slovenskih divizij v prvi vrsti kot element v povezavi skupnosti jugoslovanskih narodov.

Propaganda za jugoslovansko idejo ni bila omejena samo na pisanje v listih, prek katerih se je sicer širila po vsej Sloveniji. Po listih je pisanje nakazovalo razvojne stopnje utrjevanja jugoslovanske ideje. To prikazovanje ni imelo posebnih problemov v tistih slovenskih predelih, ki so že pred vojno pripadali Jugoslaviji. Poseben položaj se je pokazal na Primorskem, kjer družbenih razmer v stari Jugoslaviji niso toliko poznali ali pa razna trenja niso niti imeli za tako važna. Zaradi pritiska fašističnega režima so tudi na staro Jugoslavijo gledali z nediferenciranimi simpatijami. Šele čas narodnoosvobodilnega boja jim je v mnogih pogledih odprl oči, vendar je čas bil hitrejši kakor njihovo zorenje glede stare Jugoslavije. Centralni komite je upošteval razmere na Primorskem in jim skušal pojme razbistriti. Ko je v osrednji Sloveniji sklenil močnejše in jasneje poudariti jugoslovansko idejo, je pomislil tudi na Primorsko. Ko je 20. junija 1943 dajal pokrajinskemu komitetu razna navodila za vodstvo narodnoosvobodilnega boja na Primorskem, se je dotaknil tudi problema Jugoslavije: „Poudarjajte še jasneje in ostreje naše vseskozi pozitivno stališče do nove Jugoslavije, pa popularizirajte tov. Tita ne le kot vojskovodjo narodnoosvob. vojske in POJ, temveč tudi kot političnega voditelja južnoslovanskih narodov. Staro Jugoslavijo je treba med Primorci še naprej prikazovati v pravi luči in onemogočiti, da reakcionarji izkoriščajo njihovo nepoučenost. Delajte to na taki osnovi, ki je za Primorce najbolj sprejemljiva“...⁷⁷ Kakšno je bilo konkretno delo na terenu v smislu navodil centralnega komiteta in še bolj kakšni so bili uspehi, pa ni znano, ker manjka o tem poročil. Kakšnih posebnih težav najbrž ni bilo. Osvobodilna fronta je bila na Primorskem splošno razširjena in partizani so bili edini borci, ki so se

74. Zapiski F. Š.

75. Franček Saje, Ustanavljanje novih brigad in prvih divizij, Borec 1953, št. 11, str. 337.

76. SPor 25. VIII. 1943, št. 16, članek Dokaz moči slovenskega narodnoosvobodilnega boja.

77. CK KPS 20. VI. 1943, fasc. 532/1-2. ali Zbornik VI/6, dok. št. 25, str. 61-64.

borili s fašisti. Zato tudi pri sprejemanju pojmov o novi Jugoslaviji najbrž ni bilo nobenih težav. Primorci so si predvsem želeli Jugoslavije, manj skrbi pa so kazali za njene notranje oblike.

IV.

Nova stopnja v razvoju jugoslovanske ideje se je pri Slovencih začela s kapitulacijo Italije. Prvi od okupatorjev, ki so Slovence zasužnjili, je bil tedaj premagan. Tedaj je na mah odpadlo veliko verig, ki so skušale oklepiti Slovence in vse jugoslovanske narode ter jih držati v sužnosti. Na ozemlju, ki so ga prej zasedale italijanske enote, je po njihovi kapitulaciji nastalo obširno osvobojeno ozemlje, ki je segalo od Soče do nekaterih predelov v Makedoniji. Na slovenskem ozemlju je nastalo veliko veselje, ker je velik del južne Slovenije postal svoboden. To je bila nekdanja ljubljanska pokrajina in zraven še Primorska razen velikih mest in pasov ob železniških progah. Slovenski poročevalec je dal duška razpoloženju naroda in zapisal „Zedinjena Slovenija vstaja“.

V prvem proglasu, ki ga je izdal izvršni odbor Osvobodilne fronte po kapitulaciji Italije, je izrazil skupnost slovenskega naroda z drugimi jugoslovanskimi narodi. „Vso oblast na osvobojenem slovenskem ozemlju sta prevzeli Osvobodilna fronta slovenskega naroda in narodnoosvobodilna vojska Slovenije kot sestavni del narodno osvobodilne vojske Jugoslavije“, je oznanil proglas IO OF 12. septembra 1943.⁷⁸

Ko je vrhovni plenum Osvobodilne fronte 16. septembra 1943 razglasil priključitev Primorske, je v proglasu zapisal, da „proglašajo priključitev slovenskega Primorja svobodni in združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji“.⁷⁹ Ko so na Primorskem ustanovili narodnoosvobodilni svet za Primorsko, ga je pozdravil tudi vrhovni plenum OF slovenskega naroda. V pozdravu pa ni nazdravil samo združeni in svobodni Sloveniji, temveč tudi novi enakopravni in demokratični Jugoslaviji.⁸⁰ Skratka, v Sloveniji so se dogodki po kapitulaciji Italije razvijali v znamenju vstajajoče nove Jugoslavije.

Najmočnejši izrazi pripadnosti vstajajoči Jugoslaviji so bili izrečeni na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. Zbor je bil izvoljen in je zasedal v okoliščinah zasedene Evrope. Njegovo jugoslovansko linijo je očitno potrdila tudi prisotnost več avnojcev, to je članov AVNOJ—a iz drugih jugoslovanskih pokrajin, ki so prišli tiste dni v Slovenijo in se udeležili zasedanja v Kočevju. Med njimi je bil sam predsednik AVNOJ—a dr. Ivan Ribar in več zastopnikov iz Hrvatske, Srbije in Črne gore.

Na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju je bilo izrečenih mnogo besed, ki so pojasnjevale odnos do Jugoslavije. Mnogi govorniki so govorili tudi o Jugoslaviji pred vojno. Govorili so o njej kot o državi, v kateri so doživeli mnogo hudega, toda govorili so o njej kot državi, ki je bila njihova in ne tuja, čeprav se z mnogimi stvarmi niso strinjali. Tudi Boris Kidrič je tako govoril. Sem spadajo njegove sodbe o stari jugoslovanski vojski, zlasti pa o aprilski vojni. Aprilski zlom da ne dokazuje samo tega, da so osebno odpovedali bivši priznani narodni voditelji, aprilski zlom je več, je neizpodbiten dokaz, da je staro družbeno vodstvo slovenskega naroda popolnoma

78. SPor 17. IX. 1943, št. 18. Citat podčrtal F. S.

79. SPor 25. IX. 1943, št. 20.

80. ibidem.

odreklo in da se mora uresničiti Cankarjev izrek: „Na tvojih plečih, na plečih slovenskega delavca, delavca proletarca sloni usoda slovenskega naroda, naroda proletarca – če hočemo Slovenci v teh težkih časih in okoliščinah izvojevati svojo svobodo.“⁸¹

Glede izjav o odnosu do Jugoslavije je treba reči, da je bilo pri njih pomembno dvoje. Nekatere so bile take, da so z njimi ponavljali stališča, ki so bila izrečena že kdaj prej, druge so pa prinesle nove elemente, ki jih je pa bil omogočil predvsem čas, v katerem je zasedal zbor odposlancev slovenskega naroda.

Najprej naj se dotaknemo stališč, ki jih bolj ali manj že poznamo. Pri tem se pa tu ne mislimo ustavljati pri raznih čustvenih pozdravih na račun raznih jugoslovanskih pokrajin in posebej še Tita kot predstavnika nove Jugoslavije, čeprav taki pozdravi za izražanje odnosa do nove Jugoslavije niso bili brez pomena, saj so bili izraz ljudskega razpoloženja. V uvodnem govoru je Josip Vidmar kot predsednik IOOF izrekel vero v veliki smoter slovenskega osvobodilnega boja: V svobodno in združeno Slovenijo v svobodni in resnično demokratični Jugoslaviji.⁸² Pomembne so bile tudi Kidričeve besede o protinarodni špekulaciji nasprotnikov Osvobodilne fronte. Ko je govoril o metodah slovenske reakcije, je omenil tudi njeno trditev, da je Osvobodilna fronta usmerjena proti Jugoslaviji. Boris Kidrič pa je ponovil pomen načela samoodločbe in izjavil, da je nova Jugoslavija začela rasti prav na temelju načela o samoodločbi jugoslovanskih narodov.⁸³ Ponovil je tudi vrednost načela takojšnje oborožene akcije, češ da slovenskega naroda in njegovega premoženja ne le ni uničevalo, temveč je bilo edino odrešilno za narodni obstanek. Pokazal je tudi, kaj vse se je skrivalo za odklanjanjem načela o oboroženi akciji.⁸⁴

Med elementi, ki so jih nanovo poudarili govori na kočevskem zboru, so bili predvsem vrednost narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije kot vojske vseh narodov Jugoslavije, načelo federativne ureditve nove Jugoslavije in poudarek ljudske volje za novo Jugoslavijo.

O prvem elementu je govoril Boris Kidrič. Začel je s tem, da bi slovenske vojske ne bilo, če bi tudi drugi bratski narodi Jugoslavije ne ustvarili svoje vojske iz lastnih sil in bi se vse te vojske ne združile v enotni narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije pod preizkušenim Titovim vodstvom. Tito je razumel, kako je treba kovati narodnoosvobodilno vojsko, po kaki poti bo ta vojska zares postala vojska narodov Jugoslavije in ne vojska velikosrbske, velikohrvatske ali katerekoli druge klike. Na to je Tito mislil že od vsega začetka, ko je pokrenil snovanje narodnoosvobodilne vojske Slovenije, . . . Srbije, . . . Črne gore in . . . Hrvatske. „Prav tej genialni potezi tovariša Tita se moramo danes zahvaliti, da obstaja enotna, nerazdružljiva narodnoosvobodilna vojska Jugoslavije. Ta vojska, ki ji poveljuje naš rodni tovariš Tito, je zares vojska narodov Jugoslavije. To ni vojska enega naroda, vojska vseh južnoslovanskih narodov je to, vojska Jugoslavije je to.“⁸⁵ Boris Kidrič je s temi besedami pokazal močno združevalno silo narodov Jugoslavije, ki pa je zrasla tako, da je upoštevala vse sestavne elemente te vojske in vsakemu dala svoje. S tako vojsko je nova Jugoslavija postala resnično močna sila.

81. Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, Dokumenti, izd. Ljudska skupščina LRS, Ljubljana 1953, str. 46, 47 in 49.

82. *ibidem*, str. 18.

83. *ibidem*, str. 55.

84. *ibidem*, str. 57–58.

85. *ibidem*, str. 61.

Drugi realni element je v svojem govoru vnesel Edvard Kardelj. To je bilo načelo federativne ureditve nove Jugoslavije. Njegov pomen in vrednost je Kardelj pokazal zelo nazorno, tako da ga je postavil v nasprotje s slepomišljenjem begunske vlade v Londonu.

„In še o nekem principu je že danes treba glasno govoriti. Iz Londona nam stalno govorijo: po okupatorjevem zlomu bo slovenski narod svoboden, toda vprašanje federacije se še ne more postaviti na dnevni red, ker je prezgodaj. Kako bomo to federacijo uredili, pravi licemerna gospoda v Londonu, se bo odločalo po vojni. Kakšno bi bilo tako odločanje po vojni, o tem nam govori dejstvo, da se ta reakcionarna gospoda v Londonu doslej nikakor ni mogla niti sama med seboj sporazumeti. Mi v teh stvareh ne dopuščamo nikakega slepomišljenja in nikakega dvoma več. Slovenski narod stopa v bodočo Jugoslavijo po lastni volji, oprt na svojo pravico do samoodločbe. O federativni ureditvi bodoče Jugoslavije ne more biti nobenega dvoma več in da bo res slovenski narod v bodoči Jugoslaviji predstavljal posebno federativno enoto, kjer bo sam svoj gospodar, o tem tudi ni nobenega dvoma več. Če pa londonska gospoda o tem še dvomi, potem ji moramo povedati, da smo mi že razčistili račune v tem pogledu in sicer v bratskem sporazumu z vsemi drugimi bratskimi narodi Jugoslavije. Naša aktivnost gradi na principu pravice na samoodločbo, na enakopravnosti v tej skupni južnoslovanski domovini.“⁸⁶

Kardelj je s svojimi besedami pokazal, da je federativni princip ureditve nove Jugoslavije zrastel iz spoznanja o samobitnosti narodov v Jugoslaviji in iz zgodovinskega razvoja Jugoslavije, čeprav o tem zadnjem momentu ni jasno govoril. Jasno pa je govoril o veliki zaviralni vlogi celotne jugoslovanske reakcije. Nato pa je dodal kot zaključek na vse mogoče mahinacije te reakcije: „... slovenski narod in vsi narodi Jugoslavije so v tej skupni borbi šele do kraja spoznali, kaj je bratstvo jugoslovanskih narodov. Usoda in skupna borba je povezala narode Jugoslavije v tako celoto in enotnost, ki je ni mogoče več razbiti“. Tej misli je nato dodal še posebno svetlo perspektivo: „Mi smo prepričani, da bo po zlomu okupatorjev v to družbo jugoslovanskih narodov stopil tudi bratski bolgarski narod, ki ga bodo narodi Jugoslavije z navdušenjem pozdravili v svoji sredi.“⁸⁷

Ko je Edvard Kardelj tako naslikal perspektivni razvoj vseh južnoslovanskih narodov v skupni državi, je dejal, da jugoslovanski narodi kujejo tako močno skupnost jugoslovanskih narodov, kakor je naša zgodovina ne pozna. Zelo neugodno mnenje pa je izrekel o tedanji jugoslovanski vladi v Londonu, češ da je vlada srbskih četniških elementov, ki so imeli nekdaj polna usta integralnega jugoslovanstva, danes pa razbijajo Jugoslavijo, ker poglobljajo nacionalna nasprotja v njej.⁸⁸

Tretji realni element v novi skupnosti jugoslovanskih narodov je bila volja samih narodov Jugoslavije po tej skupnosti in njih odločnost, da preprečijo kakršno koli mešetarnjenje z njihovimi bitnimi interesi. Edvard Kardelj je to voljo izrazil z vrsto kategoričnih zavrnitev „... ne dopuščamo nobene diskusije o naših mejah, ker naše ljudstvo ve, kje so naše meje. Ne dopuščamo nobene diskusije o vodstvu slovenskega naroda, ker naš narod ve, kje je njegovo vodstvo. Ne dopuščamo nobene diskusije o obliki življenja narodov Jugoslavije, kajti naši narodi so sami naši najboljše oblike sožitja. In predvsem ne dopuščamo nobene diskusije o tem, ali bo jugoslovansko ljudstvo sprejelo ali ne londonsko vlado, ki je bila in je še oporišče sovražnikov narodov Jugoslavije.“⁸⁹

86. *ibidem*, str. 77.

87. *ibidem*, str. 85.

88. *ibidem*.

89. *ibidem*, str. 88.

Ob Kidričevem in Kardeljevem govoru na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju moramo glede novih elementov, ki sta o njih govorila, reči, da so bile precej naprej od nekih zgolj načelnih deklaracij, ki smo jih tolikokrat imeli možnost slišati na prejšnji stopnji razvoja. Novi elementi so bili bolj konkretni kakor dotedanji, pa čeprav še vedno niso vseh zadovoljili. Vsak od njih je imel daljšo zgodovino, pravzaprav so vsi izhajali že od prvih začetkov osvobodilnega boja, čeprav se o njih vsaj javno ni dosti ali nič govorilo. Po svojem bistvu so bili vsi novi elementi po svoji vsebini tudi v nasprotju z elementi, na katerih je slonela stara Jugoslavija.

Pomemben korak naprej v smeri graditve nove Jugoslavije je bila izvolitev 42 članske slovenske delegacije za AVNOJ.⁸⁹ a Predlog zanjo je zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju potrdil. Takrat sicer še ni bilo znano, kdaj bo novo zasedanje AVNOJ in kakšno bo. Toda izvolitev slovenske delegacije zanj je za Slovence pomenila ponovno potrditev volje za vstop v novo Jugoslavijo, s tem pa ponovno priznanje AVNOJ kot političnega predstavnika jugoslovanskih narodov. Slovenska delegacija je bila v danem trenutku popolnoma enakopraven član AVNOJ z delegacijami drugih jugoslovanskih narodov. Svojo vlogo pri oblikovanju nove Jugoslavije je odigrala v zadnjih dneh novembra 1943, ko se je AVNOJ dejansko sestal na zasedanje v bosanskem mestu Jajcu.

Toda z načinom slovenske opredelitve za novo Jugoslavijo, kakor se je pokazala na kočevskem zboru, niso bili vsi do kraja zadovoljni. Edvard Kocbek je v svojih spominih v „Listini“, ko se je spomnil na izražanje jugoslovanske ideje v dobi osvobodilnega boja, zapisal, da se je jugoslovanska smer izražala pravzaprav stvarno le med komunističnimi strankami jugoslovanskih narodov. Nekomunisti so v spoznanju zaostajali. Ko pa se je to vprašanje odprlo po svoji praktični plati, se mu je zdelo, da je pokazalo nekatere pomanjkljivosti. Predvsem se mu je zdelo, da je ob razglasitvi načela novega jugoslovanskega sožitja manjkalo izjav o gospodarskih in političnih poroštvih zoper kakršnokoli zlorabo⁹⁰ „... čutim da je treba idejo novega sožitja južnih Slovanov, ki jih je mogoče združiti le v zelo široki federaciji, približati Slovincem prav prepričljivo in previdno, to se pravi z rezervami, ki smo jih dolžni sebi in svojim zgodovinskim izkušnjam. Ljudje so tako razočarani nad politično povezanostjo z Balkanom, da hočejo stvarnega porošstva, predvsem pa stvarne predstave o tem, kakšna naj bo nova Slovenija v novi Jugoslaviji“.⁹⁰

Glede na delo, ki ga je opravil kočevski zbor na svojem zasedanju, moramo zlasti opozoriti nanj kot na silno pomemben element v procesu nastajanja nove Jugoslavije. Ko je Tone Fajfar teden po kočevskem zboru napisal v Slovenskem poročevalcu članek, mu je dal zanimiv naslov „Nova Jugoslavija vstaja“. Tej Jugoslaviji je osvobodilni boj ustvaril tako zunanje kakor notranje pogoje. „Te Jugoslavije ne bomo ustvarili šele ob koncu vojne za zeleno mizo, ampak jo ustvarjamo danes. Nova Jugoslavija že obstaja, obstaja v srcih ljudskih množic in obstaja že dejansko na ozemlju skoraj polovice Jugoslavije, ki ga je osvobodila naša Narodno-osvobodilna vojska. Ljudstvo, edini resnični nosilec oblasti, vzpostavlja vsepovsod narodno oblast, ki je izraz resnično ljudske demokracije“. Seveda je pa v tej zvezi avtor članka zavračal vse domače nasprotnike te Jugoslavije. Prav zaradi

89a. Tone Ferenc je v svoji študiji o kočevskem zboru ugotovil, da je bila za AVNOJ izbrana delegacija 42 članov. Ugotovil je tudi, kako je prišlo do pomote, da so spočetka objavili seznam samo 40 članov. Glej njegovo razpravo: Nekaj doneskov k problematiki zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1966, str. 412–413.

90. E. Kocbek, Listina, dnevniški zapiski ..., izd. Slovenska matica 1967, str. 351–352.

njih je napisal tudi besede: „In zaradi tega prihaja tudi čas, ko bodo morali južnoslovanski narodi povedati odločno in nedvoumno besedo o tistih, ki hočejo danes v svetu še predstavljati uradno Jugoslavijo in ki se danes pripravljajo, da se vrnejo na osvobojena tla naše domovine z nakanami, da ljudstvu spet nataknejo verige brezpravnosti in zatiranja.“⁹¹ Kakor bomo videli pozneje, je o tem problemu spregovoril drugi AVNOJ.

Vabilo na zborovanje AVNOJ-a je naposled prišlo prej, kakor so pričakovali. V vrhovnem štabu NOV in POJ so mislili, da vojna vse bolj dozoreva in da se je zato v jugoslovanskem obsegu treba pripraviti na njen konec. Zato so se odločili za sklicanje avnojcjev na novo zasedanje. K izvršnemu odboru OF je poziv prišel 8. novembra.⁹² Takoj so se odločili sklicati člane slovenske delegacije. Naloga pa ni bila tako lahka. Nemška ofenziva je bila komaj končana, zveze pa še niso bile vzpostavljene.⁹³ Zato vseh članov delegacije ni bilo mogoče zbrati, zbrali so le manjši del, ki je bil dostopnejši sedežu izvršnega odbora OF in slovenskega štaba. Na sestanku na bazi glavnega štaba Slovenije so imeli sejo, na kateri je Boris Kidrič govoril o vsebini drugega zasedanja AVNOJ. V razpravi so se soglasno izrekli o odnosu do jugoslovanske begunske vlade in kralja, o ustanovitvi NKOJ kot začasne vlade in ureditvi Jugoslavije na federativnem načelu. Sklenili so tudi, da bodo dr. Šnuderl, dr. Srnc in Svetek zaradi boleznii ostali doma. Naslednji dan so sklenili, da bodo odšli na pot vsi drugi dosegljivi delegati. Odpotovali so 10. novembra 1943, toda na končno pot je naposled odšlo le 16 delegatov.^{93a} Vojaško vodstvo poti je prevzel Jaka Avšič kot izkušen vojaški poveljnik. Na končno pot so odšli, razvrščeni po abecednem redu: Avšič, Breclj, Fajfar, Jakac, Jeras, Kidrič, Kocbek, Lubej, Lunaček, Mikuž, Novak, Polič, Rus, Šlandrova, Vavpetič in Vidmar. Sedemnajsti član je bil Kardelj, ki pa je takrat že bil v vrhovnem štabu, tako da je v celoti od delegatov, ki so bili v Kočevju izvoljeni, bilo na zasedanju v Jajcu le 17 Slovencev.⁹⁴ Spomin na dolgo pot v Jajce je E. Kocbek izrazil s pesniškimi besedami: „Šli smo skozi nenehne nevarnosti, kilometer za kilometrom, podnevi in ponoči, edinstveno poslanstvo slovenskega ljudstva. Z nami je potoval ves narod, vsa njegova zgodovina, vse izkušnje, vsi njegovi sveti cilji, z nami je potoval narodni genij.“⁹⁵

Kaj so razmišljali možje, ki so šli na zasedanje AVNOJ ustvarjat novo državo? Kdo ve, koliko so se zavedali novega trenutka velike odločitve. Edino Edvard Kocbek je v svojem dnevniku zapustil sledove svojega razmišljanja o teži odločitve: „Kje nas čaka plemenitejša tragika, višje sproščevanje in polnejše počlovečevanje? Kaj je torej pomembnejše za nas: resnica o človeku ali resnica o slovenstvu? In če bosta obe spojeni v prihodnji večnarodni državi, kako bosta usklajeni v novi Jugoslaviji? Vemo predvsem to: nova jugoslovanska država naj bo federativna povezanost samostojnih narodov, da jim bo enak družbeni razvoj, povezan gospodarski in samostojen kulturni razvoj. Jugoslovanstvo bo poslej le še tehničen izraz, narod se bo neposredno napotil v družino narodov in v novo družbo. Skratka: narod bo še za dolgo dobo na vse strani reševalna

91. Tone Fajfar, Nova Jugoslavija vstaja, SPor 13. X. 1943, št. 23.

92. E. Kocbek, Slovensko poslanstvo, dnevnik s poti v Jajce 1943, izd. Mohorjeva družba, Celje 1964, str. 76 in E. K. Listina, str. 76.

93. Tone Fajfar, Odločitev, Spomini in partizanski dnevnik, izd. CZ, Ljubljana 1966, str. 399.

93a. Tone Ferenc, Kapitulacija Italije . . . poglavje Slovenci in protifašistični svet . . . str. 685.

94. E. Kocbek, Slovensko poslanstvo, str. 88; – Tone Fajfar je pri naštevanju pozabil na dr. Mikuža, tako da jih je navedel le 15 in 1. (Kardelj). Tone Fajfar, Odločitev, str. 399.

95. E. Kocbek, Slovensko poslanstvo, str. 102.

oblika človeka, tudi napredujočega človeka. V procesu poenotenja človeštva bo izginilo vse prej od naroda, vse države in vsi nacionalizmi. Zato je naše narodno osvobojevanje del družbene revolucije. Resnica o slovenstvu se torej jasni, slovenstvo še vedno nastaja; vsaka življenjska resnica je šele pot k resnici. Spreletel me je srh pred veličino in skrivnostjo, ki obdajata sleherno spočetje in rojstvo“.⁹⁶

Devetindvajset let po zasedanju v Jajcu je Tone Fajfar na velikem intervjuju v uredništvu Dela izrekel glede slovenske priprave na AVNOJ pomembne ugotovitve. Jajce Slovencev ni našlo nepripravljenih. „Opozoriti moram na razliko med nami in drugimi narodi Jugoslavije. Mi smo imeli od vsega začetka trdno organizacijo in v devetih temeljnih točkah tudi svoj program. Razen tega smo imeli pred zasedanjem v Jajcu že Kočevski zbor, tako da nam ni bilo treba ničesar dodajati . . . Na poti skozi Bosno smo spoznali, da je Slovenija takrat že veliko pomenila. Povsod so nas lepo sprejemali in se zanimali, kako je pri nas. In v pogovorih . . . je naša prisotnost moralno podpirala te ljudi. Za nas pa je bilo pomembno, da smo videli kako je z njimi. In to soglasje nam je pomenilo potrditev, da naša stvar mora uspeti, saj je bilo konec koncev razmerje med okupatorjem, paveličevci in drugimi okupatorjevimi privrženci nasproti celotnemu ljudstvu že tako diferencirano, da ni bilo mogoče računati na kaj drugega kot na ureditev po sklepih AVNOJ . . . V Jajcu smo nastopili že kot organiziran narod z močno in široko organizacijo, medtem ko se je drugod . . . ljudska osvobodilna fronta šele začela formirati . . . V Jajcu smo se . . . sestali s predstavniki vseh jugoslovanskih narodov razen Makedoncev. Na teh srečanjih smo spoznali, kako . . . jugoslovanski boj utripa“.⁹⁷

Ko so se 29. novembra 1943 zvečer zbrale v Jajcu v Sokolskem domu delegacije jugoslovanskih osvobodilnih gibanj, so se sestale na temelju prvega zasedanja AVNOJ v Bihaću pred letom dni, to se pravi, da se je drugi zbor sestel kot politični predstavnik jugoslovanskih osvobodilnih gibanj, toda delegacije so bile povsem drugačne, kakor so bile na prvem zasedanju. Od 150 polnomočij se je po ugotovitvah verifikacijskega odbora udeležilo zasedanja 142 delegatov.⁹⁸ Ker pa je bilo navzočih nekaj namestnikov, so v celoti verificirali 157 delegatov. Zasedanje je potrdilo tudi mandat predstavnika Hrvatov iz neosvobojene Istre⁹⁹. Drugi so bili gostje raznih vrst.

Čeprav se je drugo zasedanje AVNOJ sestalo na temelju prvega, je pa med prvim in drugim bila velika razlika. Medtem ko je prvo zasedanje oblikovalo politično vodstvo jugoslovanskega osvobodilnega gibanja, je pa drugo oblikovalo državo – novo Jugoslavijo. V tem smislu je bil najpomembnejši akt, ki ga je zasedanje sprejelo, deklaracija, ki je vsebovala najpomembnejše sklepe zasedanja. Z njo se je protifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije konstituiral v vrhovno zakonodajno in izvršno predstavniško telo Jugoslavije, kot vrhovno predstavništvo suverenosti narodov in države Jugoslavije kot celote. Z deklaracijo je bil razglašen nacionalni komite osvoboditve Jugoslavije kot organ z vsemi znaki ljudske vlade, prek katere naj bi protifašistični svet opravljal svojo izvršno funkcijo. Sočasno je deklaracija odvzela begunski vladi vse pravice zakonite vlade Jugoslavije, zlasti še, da bi predstavljala narode Jugoslavije kjerkoli in pred komer koli. Z

96. *ibidem*, str. 80.

97. Intervju v Delu pod naslovom: Nastopili smo kot organiziran narod, Delo 28. XI. 1972.

98. Prvo i drugo zasedanje antifašističnog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije . . . Beograd 1953, str. 176.

99. E. Kocbek, Slovensko poslanstvo, str. 186.

deklaracijo je bilo tudi sprejeto, da se Jugoslavija zgradi na demokratičnem federativnem načelu kot državna skupnost enakopravnih narodov.¹⁰⁰ V predlogu je bilo naštetih 6 federativnih enot nove Jugoslavije.¹⁰¹

Glede federativne ureditve nove državne skupnosti jugoslovanskih narodov, ki je sicer bila eden od pomembnih sklepov zasedanja v Jajcu, moramo ponovno reči, da se je zasedanje v Jajcu glede te točke silno razlikovalo od zasedanja v Bihaću pred enim letom. Zasedanje v Bihaću je podprlo razvoj praktičnega nastajanja federativne ureditve nove Jugoslavije, ne da bi tudi pozneje o tem formalno govorili, to je o federaciji. Ko se je bližalo drugo zasedanje AVNOJ, pa so ljudje iz vodstva komunistične partije Jugoslavije začeli tudi javno govoriti o federaciji kot obliki notranje ureditve nove skupnosti jugoslovanskih narodov. Tak je bil govor Milovana Djilasa za obletnico oktobrske revolucije 1943 na akademiji v Jajcu. Dober teden kasneje je o federaciji spregovoril Moša Pijade v biltenu Tanjuga.¹⁰² Toda nihče ni pred zasedanjem v Jajcu problema federacije v novi Jugoslaviji postavil oziroma o njem govoril tako jasno in odločno kakor Edvard Kardelj na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju v začetku oktobra 1943, v celoti skoraj dva meseca pred zasedanjem v Jajcu. Nedvomno je bila taka izjava zelo potrebna tako Slovincem, ki so se borili v vrstah Osvobodilne fronte, prav tako pa tudi za Slovence, ki so stali na strani reakcije in nenehno govorili proti Osvobodilni fronti, češ da s slovenskim narodom nima poštenih namenov.

Na tem mestu ni naša naloga, da prikazujemo potek in pomen zasedanja protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije glede na celoto nove države, ki je zrasla iz sklepov tega zasedanja, temveč naj opozorimo posebej na odnos Slovencev do nove Jugoslavije, kakor jo je ustvarilo zasedanje v Jajcu. Deklaracija je izrekla spoznanje, da je osvobodilni boj zavmil tako velesrbski hegemonizem kakor ustaški separatizem, na mesto njih pa je postavil novo državno vodstvo, ki bo sposobno jamčiti za resnično enakopravnost narodov. Po dnevniku Edvarda Kocbeka „Suverenosti, kakor so si jo Slovenci že sami izbojevali in uzakonili, zasedanje . . . ni nič dodalo niti ji ni nič odvzelo, zato pa nam je sankcioniralo našo voljo po enakopravnem sožitju z drugimi jugoslovanskimi narodi. Predvsem pa je storilo dvoje: Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije se je vzpostavil kot zveza osvobodilnih gibanj Jugoslavije in kot nova jugoslovanska oblast. Hkrati pa je spretno stopil na stališče kontinuitete jugoslovanske države in nam olajšal uveljavljanje med zavezniki. V pretekli noči smo položili tudi formalne temelje jugoslovanski federaciji, danes smo torej začeli živeti v novi državni skupnosti Jugoslovianov. Slovenci smo v tej federaciji zavarovani narodno in družbeno, izbojevali smo si svojo vojsko in svoje gospodarstvo, zdaj si želimo samo še to, da bi nam konec vojne zaokrožil narodne meje. Vse drugo, predvsem varnost in neokrnjenost človekovega duha je poslej odvisno od nas samih in od naše notranje moči.“¹⁰³ Po besedah intervjuvance po 29 letih v Jajcu to zasedanje ni bilo za Slovence

100. Prvo i drugo zasedanje AVNOJ . . . Beograd 1953, str. 219, 223 itd. – Tone Fjafar, *Odločitev*, str. 416.

101. *ibidem*, str. 227–228.

102. Janko Pleterski, *Perspektiva federativne združitve v novi Jugoslaviji kot faktor NOB v ciklostiranem referatu za znanstveno zborovanje v Sarajevu novembra 1973*, str. 12 in tam označeni viri. Razprava G. Pleterskega je v srbohrvatskem prevodu in pod naslovom „Perspektiva federativnog ujedinjenja u novoj Jugoslaviji kao faktor narodnooslobodilačke borbe“ izšla v knjigi: AVNOJ i narodnooslobodilačka borba u Bosni i Hercegovini . . . , Beograd 1974, izd. Rad, str. 376–390.

103. E. Kocbek, *Slovensko poslanstvo*, str. 182.

kakšno presenečenje, temveč bolj ponovitev dotedanjih programov. Pomenilo je slovensko vključitev v celotno jugoslovansko in mednarodno politiko, saj je zasedanje v Jajcu potrdilo slovenski sklep o priključitvi Primorske in Istre k Jugoslaviji.¹⁰⁴

Zasedanje samo morda res ni bilo presenečenje, kakor je rekel Tone Fajfar, stvar skrbi pa so še vedno bila načela, na katerih bo zrasla nova država. Kakor je pokazal intervju z nekaterimi udeleženci zasedanja, so bila načela federacije, samoodločbe in enakopravnosti temelji, ki so v globino duše vznemirjali vse člane slovenske delegacije v njihovem pričakovanju, kaj se bo nazadnje konkretno zgodilo z njimi na zasedanju. „Vedno bolj sem zasledoval vsebino zasedanja kot pa neposredne ali posredne dogodke na poti v Jajce“, je izjavil Jaka Avšič na omenjenem intervjuju. „Zato je razumljivo, da sem se v mislih ukvarjal predvsem z vprašanjem, kakšna bo nova država. Vse, kar je bilo sklenjeno na II. zasedanju AVNOJ, se mi zdi izredno pomembno in je zasenčilo zunanje podrobnosti. Eno pa se mi je zdelo najpomembnejše, in sicer enakopravnost narodov, ki bo urejala sožitje po vojni ... Prepričan sem, da je od tega odvisna tudi njena moč.“¹⁰⁵

Potek samega zasedanja in njegovi sklepi so pomirili člane slovenske delegacije. To so potrdili s svojimi govori že na samem zasedanju, prav tako pa mnogi od njih s svojimi izjavami po vojni.

Toda zasedanje v Jajcu je reševalo probleme države in razmerje sožitja narodov v njej bolj z visokega vrha, za katerim je pa še vedno ostalo kaj manjših problemov in skrbi, o katerih pa še ni bila izrečena zadnja beseda. Tako so Slovenci na posebnem sračanju s Titom, preden se je delegacija odpravila domov, razpravljali z njim o več svojih problemih, ki se jih na zasedanju namenoma niso dotaknili. Tako je Kidrič govoril o hudih posledicah notranje diferenciacije, Vidmar o obveščanju mednarodne javnosti, Rus o telesni vzgoji, Fajfar je orisal značaj krščanskega sindikata in obljubil, da bo podprl prizadevanja po delavski enotnosti, Kocbek je izrekel upanje, da bo objektivna struktura nove države zavarovala vse slovenske suverene pravice, Avšič pa je poudaril, da velja za eno dognanih pridobitev slovenskega osvobodilnega boja spoznanje, da bo slovenski narod v prihodnje uveljavil svoje pravice tudi v prihodnji vojski.

Tito je v odgovoru poudaril pomen enotnosti slovenskega naroda v osvobodilnem boju in zatrdil, da poslej ne bo mogel nihče več oporekati samostojnosti in enakopravnosti slovenskega naroda. Morda bodo za časa vojne še potrebni nekateri, na videz centralistični politični ali vojaški ukrepi, toda po vojni se bo do kraja uveljavilo načelo samoodločbe naroda in načelo federativne skupnosti jugoslovanskih narodov. Pohvalil je Slovence, da so s svojo narodno enotnostjo dali odločilni delež k ustvarjanju federativne države jugoslovanskih narodov, hkrati pa jih je pozval, naj varujejo svojo enotnost in se izogibajo medsebojnih sporov. Na koncu pogovora je na eni strani odgovoril Avšiču, ki je ugotovil nezadovoljstvo zaradi vnašanja srbskega poveljniškega jezika v slovensko vojsko, da ni nobenega dvoma, da so si Slovenci v tej vojni ustvarili svojo vojsko, da bi ta vojska ostala slovenska tudi po vojni in da bo imela slovenski poveljniški jezik od najvišjega poveljnika do najnižjih enot, na drugi strani je pa potrdil Fajfarjevo mnenje, da je treba doseči enotnost vsega delavstva ne z ustvarjanjem skupne sindikalne organizacije, pač pa z vključevanjem delavstva v enotno osvobodilno fronto, kjer naj delavstvo nastopa kot bojevnik za novi red vsega naroda, ne pa samo svojega

104. Delo 28. XII. 1972, članek Nastopili smo kot organiziran narod.

105. ibidem.

razreda, češ da se velika revolucija osvobodilne vojne ne odigrava kot boj med notranjimi razrednimi silami, pač pa kot boj zoper svetovni fašizem; zmaga nad njim bo torej hkrati zmaga nad reakcijo v svetu in doma.¹⁰⁶

Po vmitvi slovenske avnojske delegacije so listi slovenskega osvobodilnega boja začeli obširneje pisati o zasedanju v Jajcu in njegovem pomenu. Treba je bilo slovenske ljudi seznaniti z najvažnejšimi dejstvi in rezultati skupnega zborovanja jugoslovanskih narodov. Začela se je tako imenovana avnojska kampanja, ki je pomen sklepov zborovanja v Jajcu ponesla do zadnjega borca in aktivista ter sodelavca v narodnoosvobodilnem boju. Pa ne samo njim. Vsaj posredno jo je prenesla tudi k tistim ljudem, ki z narodnoosvobodilnim bojem niso simpatizirali. Ideja nove Jugoslavije je slabila moč njenih nasprotnikov, hkrati pa vse jasneje kazala njihova razredna stališča pri nasprotovanju osvobodilnemu gibanju.

Najobsežnejša je bila avnojska kampanja v Slovenskem poročevalcu. Od tu se je potem širila v pokrajinske in lokalne liste in postopoma zajela vso Slovenijo.

Slovenski poročevalec je že 12. decembra poročal o „Zgodovinskih sklepih“ drugega zasedanja antifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije. Poseben članek je prav tedaj posvetil novi vladi in Titu kot maršalu Jugoslavije.¹⁰⁷ Nadaljnje številke so popolarizirale novo Jugoslavijo in pisale o temeljih, na katerih je in bo rasla ter živela nova skupnost jugoslovanskih narodov. Tako so govorile o federativnem načelu nove ureditve države¹⁰⁸, o sklepih deklaracije na zasedanju v Jajcu, o zgodovinskih sklepih zbora,¹⁰⁹ o značaju AVNOJa kot parlamenta in vrhovne oblasti, o članih nacionalnega komiteta (vlade)¹¹⁰ itd. itd. Slovenski poročevalec je pisal tudi o odmevih zasedanja v Jajcu po svetu¹¹¹. Članke o pomenu avnojskih sklepov so pisali predvsem udeleženci zasedanja: Josip Vidmar, Boris Kidrič, dr. Marijan Breclj, Zoran Polič, Tone Fajfar, dr. Lado Vavpetič. Seveda je Slovenski poročevalec sočasno objavljaj tudi uradne odloke, obvestila in deklaracije, ki so jih sprejeli v Jajcu in jih tako oznanil tudi najširšim plastem slovenskega ljudstva. Nov odločilni korak pa je nastopil, ko so člani slovenskega narodnoosvobodilnega sveta na zasedanju v Črnomlju v dneh 19/20. februarja 1944 potrdili delo slovenske delegacije na drugem zasedanju AVNOJ v Jajcu. Na ta način je nova Jugoslavija, ki je zrasla iz skupnega boja njenih lastnih narodov, postala življenjsko dejstvo tudi za Slovence.

Po zasedanju v Črnomlju je nadaljnji razvoj na Slovenskem tekel v znamenju razvoja slovenskega procesa, ki mu je položilo temelje zasedanje protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije v Jajcu. V širšem okviru je novi Jugoslaviji tedaj manjkalo le še zunanje priznanje. Prišel pa je čas tudi zanj. Članek o odmevih zasedanja v Jajcu v svetu je pričal o rastočem ugledu nove Jugoslavije v svetu. Ko so ‚veliki trije‘ na konferenci v Teheranu prav v dneh drugega zasedanja AVNOJ razpravljali o skupnem boju proti nacistični Nemčiji, so govorili tudi o Jugoslaviji in njeni pomembni sili v skupnem boju proti Hitlerjevi Nemčiji. Pomemben korak v svet je bil s tem storjen. Naslednji so prišli za njim. Nova Jugoslavija je z njimi definitivno zmagala. Toda temeljni kamni, na katerih je

106. E. Kocbek, Slovensko poslanstvo, str. 198–200; – Miha B(reclj) Marjan), Sestanek slovenske delegacije s tovarišem Titom dne 1. XII. 1943 v arhivu IZD 6, fasc. 432/1/1067

107. SPor 12. XII. 1943, št. 27.

108. SPor 23. XII. 1943, št. 28.

109. SPor št. 28a, posebna izdaja decembra 1943.

110. SPor 29. XII. 1943, št. 29.

111. SPor 23. XII. 1943, št. 28, Članek AVNOJ odmeva po vsem svetu.

bila zgrajena nova Jugoslavija, so bili republika, federacija in poraz izkoriščevavcev. To so bili resnično novi stebri nove skupnosti jugoslovanskih narodov, stebri nove Jugoslavije. Na njih in z njimi je svoje mesto v novi Jugoslaviji našla tudi nova Slovenija.

DIE JUGOSLAWISCHE IDEE BEI DEN SLOWENEN IN DER ZEIT DES VOLKSBEFREIUNGSKAMPFES BIS ZUR ZWEITEN TAGUNG DES AVNOJ

Zusammenfassung

In seiner Abhandlung schildert der Verfasser den Vorgang der Festigung der Idee von einer neuen Gemeinschaft aller jugoslawischer Nationalitaeten bei einer von Ihnen – dem slowenischen Volk – waehrend des zweiten Weltkriegs, und das trotz des beim Zusammenbruch des gemeinsamen Staates im April 1941 entstandenen Eindrucks, dass es nicht mehr moeglich sein werde, diese Nationalitaeten in einem gemeinsamen Staat wiederzuv ereinen.

In vier Zeitabschnitten schildert der Verfasser die allmaechliche Festigung der Idee einer neuen jugoslawischen Gemeinschaft, bis diese staatlich reif wurde in der zweiten Tagung des AVNOJ in der bosnischen Stadt Jajce am 29. november 1943.

In jedem Zeitabschnitt erklart der Verfasser die besonderen Merkmale dieser Zeit, die sich auf die Entwicklung der Idee der neuen jugoslawischen Gemeinschaft nachhaltig foerdernd oder hemmend ausgewirkt haben. Er schildert, auf welche Weise die Kraefte, die gegen die Besatzungsmacht kaempften, unter der Leitung der Volksbefreiungsfront und der kommunistischen Partei die Notwendigkeit dieses Kampfes und die revolutionaere Weise dieses Kampfes begruendeten, die sich auch auf den Aufbau des neuen Staates auswirken mussten – weswegen die konterrevolutionaeren Kraefte den Befreiungskampfern vorwarfen, ihr Ziel sei nicht Jugoslawien, sondern nur die Revolution.

Der Verfasser verweist auf das Wachstum der Organe des neuen Staates, die zugleich auch schon signalisierten, dass der neue Staat aus anderen Grundsuetzen erwachsen werde, als der alte. Zugleich wird auch der Anteil der Slowenen bei der Schaffung der neuen Gemeinschaft der jugoslawischen Voelker gewuerdigt. Auf der zweiten Tagung des AVNOJ am 29. November in Jajce, an dem auch die Slowenen mit einer Delegation teilnahmen, wurde das neue Jugoslawien als Ergebnis der Bemuehungen der im Volksbefreiungskampf vereinigten jugoslawischen Voelker proklamiert.